

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

MINIMA MEMORIALIA

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Άπρίλιος 2001 • τεύχος 87 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Απρίλιος 2001
τεύχος 87 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελου Έλεφάντη, *Minima Memorialia*
• Η ιστορία του παππού μου

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Ετήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

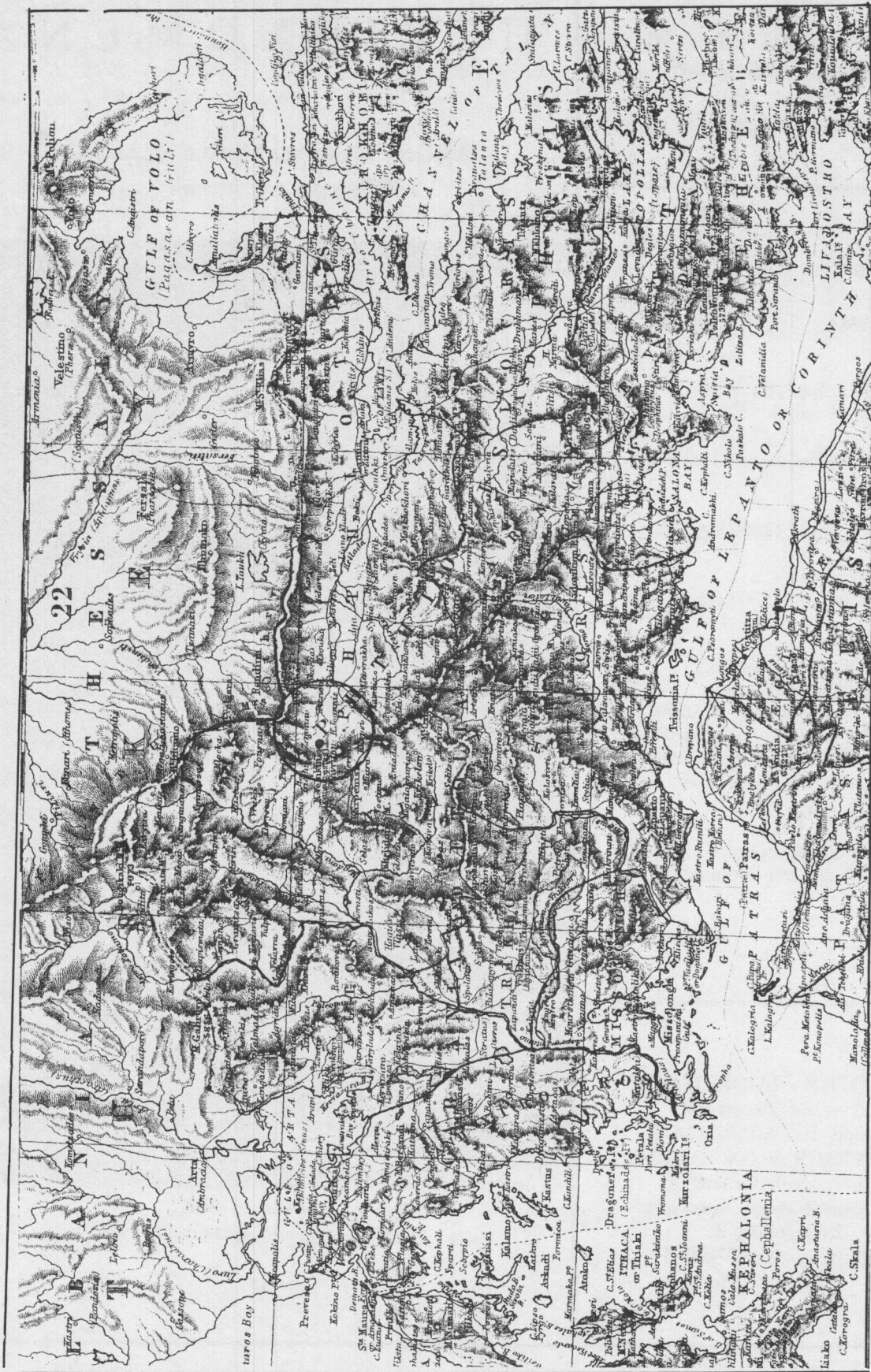
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

Η γιαγιά, τό 1926,
Ελισάβετ Μηλιάκη, περίπου 1870-1968.

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Τά ἑλληνοτουρκικά σύνορα πρὶν τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας (1881)
Τὸ Νεχῶρι δρῖσκεται στὴν ἐντὸς κύκλου σημειούμενη περιοχή.

MINIMA MEMORIALIA

Ἡ ἱστορία τοῦ παπποῦ μου

Τοῦ παπποῦ μου, τοῦ πατέρα τῆς μάνας μου. Στήν οἰκογένεια δέν ξέrouμε πότε ἀκριβῶς γεννήθηκε. Πέθανε ἢ γιαγιά, πέθανε ὁ πατέρας, πέθανε ἢ μάνα, πέθαναν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι, οἱ παλαιοί, πού μᾶς εἶπαν ὅ,τι μᾶς εἶπαν καί δέν ἔχουμε ἀπό κάποιον κάτι ἄλλο νά μάθουμε.

Κατά τούς πρόχειρους ὑπολογισμούς μου, ὅμως, ὁ παππούς, Δημήτριος Χρήστου Μηλιάκης, πρέπει νά γεννήθηκε περί τό 1870, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι πέθανε τό 1937 στήν Ἀμερική, στό Ἄθηνς τῆς Γεωργίας. Αὐτό τό ξέrouμε. Γεννήθηκε στό Νεοχώριον Τυμφρηστοῦ, τό πάλαι ποτέ χωρίον Κοστριά, πού πῆρε τό ὄνομα ἀπό τόν οἰκιστή του Κοστριά, καταγόμενο ἀπό τή μακρινή Μάνη, stradioto. Αὐτός ὁ Κοστριάς, ἀφοῦ ἔκανε ὅ,τι ἔκανε στή Μάνη καί τήν Πελοπόννησο, μισθοφόρος πότε τῶν Τούρκων καί πότε τῶν Βενετσάνων, βρέθηκε κυνηγημένος στά μέρη μας, παντρεύτηκε μιά πανωραία Μαρία ἀπό τόν οἰκισμό πού προῦπήρχε ἐκεῖ, ἄγνωστο πῶς ὀνομαζόταν. Μέ τό χοντρό πουγγί του, καμωμένο ἀπό τούς πολέμους στόν Μοριά καί τίς ληστεῖες, ἔγινε ἀφέντης στήν περιοχή, κι ἔχτισε τήν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Τριάδος στό Καρπενήσι, γιά νά

τοῦ συγχωρεθῶν οἱ ἁμαρτίες. Φαίνεται ὅτι ἐξιλεύθηκε γιατί ὁ Θεός, ὅταν τόν Αὐγούστο τοῦ 1944 οἱ Γερμανοί ἔκαψαν καί ἀνατίναξαν μέ δυναμίτη τήν πόλη, εἶχε συγχωρέσει τά πεθαμένα τοῦ Κοστριά καί οἱ ἐχθροί δέν πείραξαν τό κτίσμα του, τήν Ἁγία Τριάδα. Σώζεται μέχρι σήμερα. Ἀντίθετα οἱ Γερμανοί, ἐκτός ἀπό τά σπίτια, ἔκαψαν μαζί καί καμιά πενηνταριά γερόντους καί γερόντισσες, ἀφοῦ κανεῖς ἀπό τούς πανικόβλητους κατοίκους, πού ἐκεῖνες τίς μέρες τῆς ἐπιδρομῆς πῆραν τά βουνά καί τά δάση γιά νά σωθῶν, δέν φαντάστηκε ὅτι θά πείραζαν κατάκοιτους γερόντους, ἐνῶ οἱ Ἐλασίτες, ὕστερα ἀπό δέκα μέρες μάχης στά περίξ, μέ τά λιγοστά πυρομαχικά τους, στάθηκε ἀδύνατο νά ἀνακόψουν τήν προέλαση πρὸς τήν πόλη μιᾶς ἐνισχυμένης μεραρχίας τῶν Γερμανῶν. Κατάφεραν, ὡστόσο, νά ἐξοντώσουν καμιά τρακοσαριά, μαζί κι ἓναν ἀνώτατο ἀξιωματικό, ταξίαρχο ἢ κάτι τέτοιο, πού τόν ἔφαγε κάποιος ἐλεύθερος σκοπευτής. Οὔτε ὑποχωροῦντες οἱ Ἐλασίτες σκέφτηκαν τούς γερόντους κι ἔτσι ὅταν οἱ κάτοικοι ἐπέστρεψαν, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν Γερμανῶν, ἀνάμεσα στά χαλάσματα καί τ' ἀποκαΐδια, ἔβρισκαν ἐδῶ μιά κάρα ἐκεῖ μιά κνήμη, παραπέρα, μέσα στό λιθαροσωρό πού μέχρι πρὶν ἀπό λίγες μέρες ἦταν σπίτι, ἀνακάλυπταν μέ φρίκη τό καμένο κουφάρι κάποιου γέροντα. Ἡ ἐκκλησιά ὅμως τοῦ Κοστριά σώθηκε, ωραία ἐκκλησιά.

Τό Νεοχώριον Τυμφρηστοῦ, τό πάλαι ποτέ χωρίον Κοστριά, ὅταν κάποτε, τόν 17ο αἰώνα, ἔπεσε χολέρα, μετακόμισε ἀπό ἐκεῖ πού τό εἶχαν χτίσει καί τό μετέφεραν βαθιά καί μακριά μέσα στό δάσος γιά ν' ἀποφύγουν οἱ κάτοικοι τό θανατικό. Ὅταν πέρασε ὁ λοιμός, μετά ἀπό ἑβδομήντα χρόνια λένε, ἐπέστρεψαν καί τό καινούργιο τους χωριό τό ὀνόμασαν Νεοχώριον, ἓνα ἀπό τά δεκάδες Νεχώρια καί Νεχωράκια τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ τό προηγούμενο ἐρειπώθηκε μέσα στό δάσος κι ὡς ἀνάμνηση, πού δέν θυμίζει τίποτε σέ κανένα, σώθηκε μόνο ἓνα τοπωνύμιο, τά Παλιοχώρια. Ποῦ καί ποῦ βρίσκει κανεῖς κανένα κομμάτι κεραμίδι ἀνάμεσα στά ἔλατα καί

τό Βελοῦχι

τά κέδρα. Τό ξεκαιουργωμένο Νεοχώρι πρόκοψε, μεγάλωσε. Περνοδιάβαινε από κεῖ ὁ κλέφτης Μπουκουβάλας, μιά βουνοκορφή μάλιστα ἔχει ἀκόμα τ' ὄνομά του, μιά ἄλλη πιό πέρα ὀνομάζεται «Κατσαντωναίικα», ἦταν πολλές φορές ἔδρα τοῦ Καραϊσκάκη, ἐνῶ κάποιος τοπικός λόγιος βρῆκε μερικούς Νεχωρίτες πού ἔπεσαν στήν πολιορκία τοῦ Μεσολογγιοῦ. Ὁ ἱστορικός Κόκκινος λέει ὅτι προεπαναστατικά εἶχε χίλιους κατοίκους. Ἴσως. Πάντως τό Νεοχώριον Τυμφρηστοῦ, τό σημερινό Νεχώρι, δέν ἔχει πάνω ἀπό δέκα μόνιμους κατοίκους. Γερόντους. Κατά τήν τελευταία ἀπογραφή, τοῦ 2001, φέρεται μέ ἑκατόν ἐπτά καί βάλε. Βρίσκεται στίς ἀνατολικές ὑψώρειες τοῦ Βελουχιοῦ, διοικητικά ὑπάγεται στό Νομό Φθιώτιδος καί περιβάλλεται ἀπό δάση πού φτάνουν ὡς τά σπίτια.

Στό Καρπενήσι πήγαινε κανεῖς μέ τέσσερις ὥρες καλό ποδαρόδρομο, ἀνέβα στά 1.800 μέτρα, στά Καγκέλια ὅπου σέ ξυρίζει ὁ ἀέρας –ἀδιάβατα τά Καγκέλια τό χειμῶνα – κατέβα ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, στόν Ξηριά τοῦ Καρπενησιοῦ. Δρομολόγιο πού τό πέρασε κι ὁ Διαμαντής, μέραρχος τῆς μεραρχίας Ρούμελης τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ, τόν Γενάρη τοῦ 1949, μέ δυό μέτρα χιόνι καί χιονοθύελλα. Ὁδηγός τῶν ἀνταρτῶν, πού θά μπορούσε νά χαθοῦν μέσα στά χιόνια, ὁ ἀπό τό Νεχώρι καταγόμενος μέγας ἀντάρτης καί γιός ἀλογοσύρτη Γιώργος Τσαξίρης ἤ Μπαμπλόνης. Αὐτός τοῦς πέρασε, διάβηκαν τά Καγκέλια μέ τήν κοιλιά γιά νά μήν τοῦς πάρει ὁ ἀέρας, λούφαξαν μέσα στά πλατάνια τοῦ Ξηριά ἔξω ἀπ' τό Καρπενήσι, τό κύκλωσαν κι ἄλλα τμήματα, τή νύχτα ἐπιτέθηκαν αἰφνιδιαστικά καί τό κατέλαβαν. Κανεῖς δέν φανταζόταν ὅτι οἱ ἀντάρτες θά πέρασαν μέ τέτοιο καιρό κι ἀπό τέτοιο ὑψόμετρο. Χάθηκε πολύς κόσμος ἀπό τό στρατό, πάγωσαν μέσα στά χιόνια.

Ὁ γεννημένος σ' αὐτά τά μέρη παππούς τά ἤξερε καλά τά τόπια, τά εἶχε περπατήσει κυνηγός καί ξυλοκόπος, ἀλλά δέν θά μπορούσε ποτέ νά φανταστεῖ, ὅταν περί τό 1909 ἔφευγε γιά φαντάρος γιά νά μήν ξαναγυ-

τό Νεχώρι στίς ὑψώρειες τοῦ Βελουχιοῦ

ρίσει ποτέ, ὅτι σαράντα χρόνια μετά θά γινόταν τέτοιο μακελειό στίς δασωμένες ὑπώρειες τοῦ Βελουχιού, ἐκεῖ ὅπου χρόνια καί χρόνια εἶχαν ἀφήσει τήν πατημασιά τους ἀρματολοί, κλέφτες, σαμαρίνες, τσοπαναραῖοι, σκαφτιάδες, λατόμοι καί ξυλοκόποι, μαστόροι τοῦ ξύλου καί τῆς πέτρας, ληστές, γιδοβίτσες, τσέτες λύκων, νομάδες βλάχοι πού τήν ἀνοιξη ἀπό τόν κάμπο ἀνέβαιναν στά βουνά καί τό φθινόπωρο κατέβαιναν στά χειμαδιά μ' ὀλόκληρο τό σόι, τά γιδοπρόβατα, τ' ἄλογα φορτωμένα. Ἐκεῖ ἔπιασε τόν παππού τό ἀπόσπασμα, ἀνυπότακτο, καί τόν ἐπῆγε φαντάρο, στήν ἀνακτορική φρουρά στό Τατόι, παρ' ὅλο πού εἶχε περάσει τά τριάντα πέντε. Τό γιατί εἶναι ἄλλη ἱστορία, θά τό πῶ πιό κάτω. Ἀπ' τό ἴδιο χωριό πέρασαν πολύ ἀργότερα, ὅταν ὁ παππούς εἶχε πεθάνει στήν Ἀμερική, ὁ Ἄρης Βελουχιώτης, ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐρμῆς, ὁ Σαράφης, πολλοί, πάρα πολλοί ἀντάρτες, ὁ Μάρκος μ' ἄλλους ἀντάρτες στόν Ἐμφύλιο, ὁ Καπλάνης, ὁ Γιώτης, ἀκόμη καί Σλαβομακεδόνες εἶχαν ἔρθει ὡς τά μέρη αὐτά. Περνοῦσαν καί οἱ συμμορίες τῶν μαυροσκοῦφηδων Βουρλάκηδων καί Σούρηδων πού ἔδερναν τούς ἀντρες καί κούρευαν τά κορίτσια, ἀμέσως μετά τό πρῶτο ἀντάρτικο. Ἀλλάξε πολύ ὁ τόπος κι ὁ κόσμος τοῦ παππού ἀπό τότε πού ἔφυγε. Αὐτός ἐζοῦσε στό Ἄθηνς τῆς Τζώρτζια ὡσπου πέθανε ἀπό ἄνθρακα στό λαϊμό, πνιγμένος λένε ἀπό τό κακό, κι οὔτε πρόλαβαν νά τόν ἀνοιξοῦν, νά πάρει ἀέρα. Τριάντα χρόνια στήν Ἀμερική, φυγόδικος, καταζητούμενος, καταδικασμένος ἐρήμην εἰς θάνατον, λαθρομετανάστης, θά τέλειωνε ἡ ἐρημοδικία του τό '40-'41 καί θά μπορούσε νά γυρίσει. Δέν πρόλαβε, πέθανε τό 1937. Τριάντα χρόνια στήν Ἀμερική δέν μάθαινε τί σιγόβραζε στό ἄσημο βουνίσιο χωριό του ὅπου, ὅσο ἔζησε ἐκεῖ, οὔτε ὁ ἴδιος οὔτε οἱ δικοί του οὔτε οἱ συγχωριανοί του εἶχαν χορτάσει τό ψωμί. Αὐτός εἶχε πάρει ἄλλο δρομολόγιο ζωῆς. Ἀπ' τά γιούρτια πού ἔσκαβε καί τά ἔλατα πού ὑλοτομοῦσε, ἀπό φαντάρος τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς στό Τατόι, φονιάς ἐκεῖ, ἔχοντας σκοτώσει τόν λοχαγό του ἄγνω-

στο γιατί, τό 'σκασε φυγόδικος καί λαθρεπιβάτης. Βρέθηκε στην 'Αμερική. Δέν έμαθε από κοντά τί έγινε στά μέρη του, πώς πόρεψαν οί δικοί του ως τόν Πόλεμο πού άλλαξε τό Νεχώρι, τούς Νεχωρίτες, όλους εκείνους τούς όρεσίβιους, καί τούς άλλους τούς καμπίσιους, τούς Θεσσαλούς, τούς Μακεδόνες, τούς Πελοποννήσιους, τούς πρόσφυγες, πού στό μεταξύ ήρθαν στην 'Ελλάδα μετά την Καταστροφή. "Οντας στό "Αθηνς ό παππούς δέν έζησε όσα έζησαν οί δικοί του, δέν έζησε τούς Βαλκανικούς Πολέμους, τό Διχασμό, την "Αμυνα του Βενιζέλου, δέν βρέθηκε τσολιάς στό σύνταγμα του Πλαστήρα, όπως πολλοί συντοπίτες του, δέν πολέμησε στό Κιλκίς, στό Σόροβιτς, δέν τόν έστειλαν στην Ούκρανία νά σταματήσει τούς μπολσεβίκους, δέν βρέθηκε στη Σμύρνη νά παρελάσει για την 'Ελλάδα των πέντε θαλασσών καί των τριών ήπειρων, δέν είδε τό πρόσωπο της Καταστροφής, ανθρώπινα κοπάδια κυνηγημένα απ' τούς Τσέτες ως τή θάλασσα, νά πάρουν τά καράβια, νά σωθοῦν αντίπερα. Έκει στην Τζώρτζια δέν είχαν δικτατορίες καί προουντσιαμένα ούτε εξόριστους στά ξερονήσια' άλλα είχαν, όπως τό κράχ του '29, ίσως νά 'χασε λεφτά καί ό παππούς, όπως εκατομμύρια άλλοι στην 'Αμερική καί σ' όλο τόν κόσμο. Ούτε θά φανταζόταν ποτέ ό παππούς τό 1937, όταν άφηγε την πνιγμένη απ' τόν άνθρακα τελευταία του πνοή, ότι ό κόσμος πού είχε αφήσει θά πολέμαγε μέ τέτοια δύναμη στά άλβανικά βουνά —έδω τόσοι καί τόσοι ειδικοί δέν τό είχαν φανταστεί· θά τό φανταζόταν ένας αγράμματος χωριάτης;—, ότι θά έρχονταν μετά οί Γερμανοί, οί 'Ιταλοί καί θά ανάγκαζαν τόν κόσμο νά ξεσηκωθεί στό άντάρτικο, νά φτιάξει δικό του στρατό, νά αυτοδιοικηθεί σε ένα κίνημα πού συνεπήρε τούς πάντες σά νά 'τανε φύσημα άέρα κι έκανε τούς άλλους, τούς πατροπαράδοτους της εξουσίας, ν' αντιδράσουν μέ τέτοια αναλγησία ώστε, στον Έμφύλιο, παίρνοντας χρήμα, πολύ χρήμα, όπλα καί κουράγιο απ' τούς 'Αγγλοαμερικανούς, νά περάσουν διά στόματος μαχαίρας όλον αυτό τόν ξεσηκωμένο κό-

σμο, νά τόν ταπεινώσουν, νά τόν ξεφτιλίσουν. Δέν τά πρόφτασε αὐτά ὁ παππούς. Εἶχε φύγει λαθραῖα, φονιάς, τό 1910. Τό πῶς καί τί ἔγινε θά τό διηγηθῶ σάν παραμῦθι, γιατί κι ἐγώ σάν παραμῦθι τήν ἔμαθα αὐτή τήν ἱστορία τοῦ παπποῦ. Καί δέν ξέρω τί εἶναι ἀλήθεια καί τί φαντασίες τῆς γιαγιάς καί τῶν ἄλλων πού ἔλεγαν τό παραμῦθι γιά τόν παππού. "Άλλωστε καί μένα μοῦ τήν εἶπαν τήν ἱστορία ὅταν εἶχα πιά τελειώσει ἀπ' τό στρατό, ἤ μᾶλλον τήν ἔψαξα στά μισόλογα τῆς γιαγιάς. Παράμυθιάστηκα μ' αὐτή τήν ἱστορία-παραμῦθι, ὅπως σ' ἀλήθεια παραμυθιασμένοι ἦταν καί οἱ ἄνθρωποι ὅλ' αὐτά τά χρόνια πού ἔφτιαξαν κι ἔζησαν τήν ἱστορία τους.

"Άνθρωπος γιγαντόκορμος ἔλεγε ἡ γιαγιά ὅτι ἦταν ὁ ἄντρας τῆς, πανύψηλος, χέρια δυνατά, σάν ἄρπαζε τό τσεκούρι ἢ τό τσαπί στέναζε τό ἔλατο καί τό χωράφι. Στά ἐρείπια τοῦ σπιτιοῦ τῆς γιαγιάς, πού παρατηρημένο μισοχάλασε στόν Ἐμφύλιο, βρέθηκε τό τσεκούρι τοῦ παπποῦ. Εἶχε μέγεθος ὑπερφυσικό κι ἀπ' αὐτό ἐπαλήθευσα ὅτι ἡ γιαγιά ἔλεγε ἀλήθεια γιά τό μπόι του, γιατί τόσο μεγάλο τσεκούρι δέν θά μπορούσαν νά τό δουλέψουν συνηθισμένα ἀντρίκια χέρια. Σίγουρα θά τό εἶχε κάνει παραγγελιά στόν γύφτο, στό παζάρι δέν πούλαγαν τόσο μεγάλα τσεκούρια.

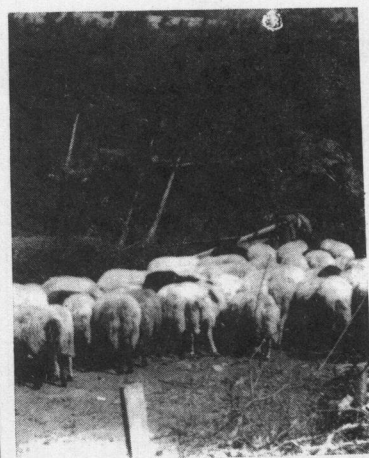
Γράμματα δέν ἤξερε ὁ παππούς, ἔμαθε κάτι λίγα ὅμως ὁ μόνος του στό στρατό ἢ στήν Ἄμερική, ἴσα ἴσα νά ὀρνιθοσκαλίζει τά στερεότυπα «ὑγείαν ἔχω» καί κάποιες, ἐλάχιστες, πληροφορίες τῆς βιοτῆς. Δέν σώθηκε κανένα ἀπ' αὐτά τά γράμματα πού ἔστειλε ἀριά καί ποῦ ἀπ' τήν Ἄμερική. Τό πρῶτο, λένε, ἦρθε μετά τούς πολέμους τό 1923 ἢ '24. Ποῦ νά τά ἔχωσε ἡ γιαγιά ἢ μήπως τά χρησιμοποίησε γιά προσάναμμα σέ ὦρα ἀνάγκης; Οὔτε ἡ ἴδια ἤξερε νά γράφει καί νά διαβάσει, ἄλλοι τῆς διάβαζαν τά γράμματα πού λάβαινε, ἄλλοι τῆς ἔγραφαν τά δικά τῆς, ἀλλά μέ τήν αὐστηρή δική

της υπαγόρευση λέξη τή λέξη, τονίζοντας σέ κάθε φράση ένα «σ' λέου», σάν νά τόν είχε μπροστά της, ενώ κοίταζε προσεκτικά στό χαρτί μή γίνει κανένα λάθος κι αλλάξουν τά νοήματα. Γι' αυτό κι ό γραμματικός έπρεπε νά είναι πίο έμπιστος άκόμα κι άπ' τόν έξομολογητή-πνευματικό, γιά νά μήν κοινολογεῖ τά μυστικά. "Άλλο τώρα άν ό ίδιος ό γραμματικός έγραφε και διάβαζε γιά είκοσι οίκογένειες...

Ό παππούς γεννήθηκε στό χωριό, αλλά μόνο στό μισό ήταν άπ' τά μέρη μας. Ό πατέρας του ήταν φερτικός και στό χωριό κατέληξε μεροκαματιάρης. Τό σόι δέν συγκράτησε καμιά πληροφορία γιά τήν προηγούμενη ζωή του, μόνο ότι είχε έλθει άπ' τή Στυλίδα. Ίσως στή Στυλίδα νά είχε καταλήξει έρχόμενος άπ' τή Μικρασία. Ούτε συγγενείς του αναφέρονται ούτε κάποιιο γνωστοί του άπ' τήν προηγούμενη ζωή του. Ήρθε από τό πουθενά. Ή μάνα μου πάντως, πού τόν έζησε αρκετά χρόνια, κι ή γιαγιά ή Μηλιακού, ή νύφη του, λέγανε ότι δέν μιλαγε σάν και μās τούς Ρουμελιώτες, δέν «τά 'κοβε». Πάντως, πολλοί άνθρωποι εκείνα τά χρόνια γύριζαν χωρίς διαβατήριο από κράτος σέ κράτος, από τόπο σέ τόπο, είτε γιά ν' αποφύγουν τούς κατατρεγμούς είτε κυνηγώντας τό μεροκάματο είτε γιατί τό 'φερνε ή τύχη.

Στό Νεχώρι πρέπει μάλλον νά ζέμεινε μετά τό στρατιωτικό του σ' αυτά τά μεθοριακά τότε μέρη ή όντας μέλος κάποιας κομπανίας λατόμων, ύλοτόμος ήταν, κι αυτό πρέπει νά 'γινε αρκετά πρίν από τήν προσάρτηση τής Θεσσαλίας, όταν τά σύνορα άπ' τό χωριό ως τό τούρκικο ήταν δέν ήταν τρεῖς τέσσερις ώρες δρόμο.

Ή γιαγιά κι άλλοι παλαιοί πού τόν πρόφτασαν έλεγαν ότι ήταν πρῶτος μάστορας στό ξύλο, έβγαζε πέταβρα μέ τή λιάτα, πριόνιζε κορμούς γιά νά βγάλει σανίδα στό τεζιάκι, μέ τό τεράστιο σανιδοπρίονο πού τό δούλευαν τρεῖς, δυό κάτω ένας επάνω, ακολουθώντας ως οδηγό τό ράμμα μή στραβώσει ή κοψιά. "Εφτιαχνε

... πάνε γιά τόν στάλο

τσιατές στά σπίτια, πατώματα, χωρίσματα, ταβάνια. Καί ξεστρεμματίζε. Μιά ρεματιά τήν ἔκανε χωράφι. Τή λογγά. Καλό χωράφι, χρόνια εἴκοσι ξεστρεμματίζε νά βγάλει τά λιανολίθαρα, τίς κοτρόνες, νά ξεριζώσκει μέ τόν κασμά βράχους καί πλατάνια, νά κουβαλήσει στίς ἄκρες τήν πέτρα χτίζοντας κάτι θεόρατους τοίχους ὡς καί τρία μέτρα ὕψος καί τέσσερα πέντε μέτρα πάχος, κατά μῆκος τῆς λογγᾶς πού δίπλα τῆς κύλαγε τά νερά του τό Καστανόρεμα. Λίγο τό νερό στό ρέμα, ἀλλά τό χειμώνα ἀδιάβατο κι ὀρηκτικό. Τό καλοκαίρι δροσερό κάτω ἀπ' τόν βαθύ ἴσκιο τῶν πλαταγιῶν καί τῶν καρυδιῶν, καί κάθε τόσο ἕνας ἄμπλας, πηγῆ πού ἀνέβλυζε τό νερό τῆς στά ριζά ενός βράχου ἢ ἀπ' τόν ὄχτο.

Ἀπ' τή λογγά πού εἶχε ξεστρεμματίσει ὁ προπάππος ζήσανε πολλά χρόνια, ζήσαμε κι ἐμεῖς στήν Κατοχή, κι ἀργότερα. Ἦταν καλό χωράφι, ὡς πέντε στρέμματα ποτιστικό κι ἄλλα τόσα ἄνυδρα, ζεστό χωράφι. Ἔκανε καλαμπόκια, σιτάρι ὡς δύο φορτώματα τό πολύ, λίγο κριθάρι, τριφύλλια, φασόλια, λίγο καπνό, ρεβύθια, κολοκύθες, πατάτες. Τέσσερις θεόρατες καρυδιές ἴσκιαζαν τίς ἄκρες τοῦ χωραφιοῦ, δύσκολες στό τίναγμα, μερικές καστανιές, λίγα πουρκά (ὀπωρικά), μηλιές, ἀχλαδιές, κορομηλιές, μία κερασιά, μία ὑπέροχη συκιά μέ ἄσπρα σύκα κι ἕνα μικρό ἀμπέλι, τό πολύ πενήντα ὀκάδες κρασί. Τά πρόλαβα κι ἐγώ ὅλα αὐτά, ἔσταξα κι ἐγώ τόν ἰδρώτα μου σ' αὐτό τό χωράφι κάνοντας μικροδουλειές ὡς παιδί, ἀλλά καί χοντροδουλειές ὡς γυμνασιόπαις τά καλοκαίρια καί στά φοιτητικά μου. Τήν ξέρω τή λογγά βῆμα τό βῆμα. Τώρα, αὐτό τό δημιούργημα τοῦ προπάππου, πού ἔφτιαξε ὁ ἴδιος τή γῆ του, παρατημένο χρόνια πολλά, κατάντησε ἀγνώριστο ρημαδιό. Ξεράθηκαν τά κλήματα καί τά πουρκά, τά νερά ἀτιθάσμευτα ἀνοιξαν χαντάκια καί νεροσυρμές, ὁ λόγγος κατακτᾶ τά δικαιώματά του. Στή λογγά φύτρωσαν βαλανιδιές, τσαπουρνιές, ἀγριοκαστανιές, βάτα, ξαναγίνεται λόγγος ὅπως ἦταν ἕναν αἰῶνα πρὶν, ὅπως ἦταν πρὶν ὁ προπάππος ξεστρεμματίσει τό ρέμα, πρὶν καταφύγει ὁ

παππούς στην 'Αμερική. Ξαναπαίρνει τή μορφή πού είχε όταν ή γιαγιά ήταν νέα γυναίκα, μικρομάνα, όταν ή μάνα μου, στίς αρχές του αιώνα, μάθαινε δίπλα στην αύλακιά νά άνακατώνεται μέ τά χώματα στην ίδια ήλικία πού μάθαινε νά περπατάει, νά ξεχωρίζει τά φυτά, τούς άέρηδες καί τά λογής λογής φερσίματα τών ζώων.

Τέλος πάντων, αυτά είναι άλλες ιστορίες πού έρχονται στό νοῦ γιατί κι αυτές τίς μολόγαγε ή γιαγιά μαζί μέ τό μαράζι γιά τόν άντρα της. Ο προπαππούς, ό γέρο Μηλιάκης, άγνώστων γονέων καί τόπου καταγωγής, φερτικός στά μέρη μας από ξένο τόπο, ξέμεινε στό χωριό περί τό 1865 άς ποῦμε, ίσως νωρίτερα, καί παντρεύτηκε εκεί. Πήρε τή μανιά τήν Έλένη, πού πέθανε νωρίς αφήνοντας ένα μονάχα παιδί, τόν Δημήτριο Μηλιάκη, τόν παππού μου. Τά δίδυμα κορίτσια της πού προηγήθηκαν πέθαναν μωρά από όστρακιά. Η μάνα μου, πού γεννήθηκε τό 1906, δέν πρόφτασε τή μανιά Λένη, δέν έμεινε απ' αυτή τή γυναίκα καμιά ανάμνηση, κανένα ίχνος, εκτός ότι γέννησε τόν παππού, τόν προπροηγούμενο αιώνα, περί τό 1870, ίσως λίγο μετά.

Δέν έμεινε επίσης καμιά ανάμνηση από τά παιδικά χρόνια του παππού, τίποτε πού νά 'γινε καί νά σημάδεψε τήν εφηβεία του κι άργότερα. Οι εικόνες πού μπορεϊ νά σχηματίσει κανείς γι' αυτό τό παιδί, πού έχασε μικρός τή μάνα του καί μεγάλωνε μέ τόν σώγαμπρο στό χωριό πατέρα του, είναι εικόνες λαογραφικές. Καμωμένες εικόνες έξ ύστερου, τής φαντασίας, του θρύλου, του μύθου, τής νοσταλγίας, του βιβλίου.

Τό χωριό τότε είχε περίπου 350 πραγματικές ψυχές, θεόφτωχο χωριό, λίγη ή γή, κάτι κήποι, λίγες λογγές καί παλιοχώραφα, άνυδρα τά περισσότερα, πού τά 'φτιαξαν καίγοντας δάσος καί ξεστρεμματίζοντας, στοῦ διαόλου τή μάνα, νά πās δυό τρεϊς ώρες κι άλλες τόσες νά γυρίσεις. Γιδοπρόβατα όμως είχαν όλες οι οικογένειες,

ἄλλοι περισσότερα κι ἄλλοι λιγότερα. Τά γίδια τά φύλαγαν τσοπάνηδες μέ τή ρόγα. Ἡ γιδοβίτσα ἔφευγε τό πρωί γιά τό λόγγο, γύριζε μέ τό βασίλεμα. Κι ἦταν ἡ ὥρα πού οἱ στράτες καί τά καντούνια τοῦ χωριοῦ ζοῦσαν μιά ζωή πολύβουη, γιατί ἔρχονταν μαζί καί τά γελάδια, κι οἱ ἄνθρωποι ἀπ' τά χωράφια μέ τά χοντρά ζῶα φορτωμένα, τά παιδιά ἔπαιζαν, κυριολεκτικά ἕνας χαμός ἀπό φωνές ζῶων, παιδιῶν καί ἀνθρώπων, διανθισμένες ἀπό βλαστήμιες, μουγκανητά, ἀλυχτίσματα, βελάσματα κι ἐκεῖνα τά ἀνεπανάληπτα φωνητικά καλέσματα πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἄνθρωποι καθῶς σαλάγαγαν τά ζῶα νά σταματήσουν, νά προχωρήσουν, νά στρίψουν, νά πᾶνε κατά τά παχνιά. Καί σφυρίγματα ὅλων τῶν εἰδῶν.

Θυμᾶμαι μιά τέτοια ὥρα, τέλη Σεπτέμβρη 1947, στόν Ἐμφύλιο. Μιά τέτοια ὥρα, λοιπόν, μετά τό ἡλιοβασίλεμα, ὅταν ἐπέστρεφαν οἱ δύο γιδοβίτσες στό χωριό, πάνω ἀπό τετρακόσια γίδια, καθῶς γύριζαν τά γελάδια καί οἱ ἄνθρωποι ἀπ' τά χωράφια μέ τά ζῶα φορτωμένα, τήν ὥρα πού οἱ κότες πήγαιναν γιά κούρνιασμα στά κοτέτσια καί τό τελευταῖο κοτσούφι ἐγκατέλειπε τή μουριά μέ τά ξεραμένα μοῦρα καί τά κλαρωμένα στά δένδρα ἀγριοκλήματα, τήν ὥρα πού ἄνθρωποι καί ζῶα χαλοῦσαν τόν κόσμο ἀπό τίς φωνές —βρίσκονταν καί καμιά δεκαριά ἀντάρτες στό χωριό ἐκεῖνη τή μέρα καί οἱ ὑπεύθυνοι κανόνιζαν τά καταλύματα— ξαφνικά τό πυροβολικό τοῦ Στρατοῦ, πέρα ἀπ' τίς Ράχες, ἄρχισε νά ρίχνει. Ἐβρεξε πάνω ἀπό μισή ὥρα ὀβίδες συγκρουοφλεγεῖς καί ἐγκαιροφλεγεῖς, κατακέφαλα σέ ἀνθρώπους, ζῶα, δένδρα καί σπίτια. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ χαλασμοῦ: σκοτώθηκε μόνο μιά κότα, ἡ ὀβίδα τήν ἔκανε πολτό, καί τραυματίστηκε βαριά μιά γίδα ἀπό θραῦσμα. Ἄνθρωπος δέν ἔπαθε τίποτε, οὔτε γρατζουνιά. Ἀλλά τσακίστηκαν πολλά δένδρα, γκρεμίστηκαν τοῖχοι, μερικά σπίτια ἔπαθαν ζημιές, ἡ κρεβατίνα μπροστά στό σπίτι μας, γεμάτη φθινοπωριάτικα σταφύλια πού δέν εἶχαν ἀκόμη τρυγηθεῖ, τά ὑπέροχα κοσμάδια, τήν τσά-

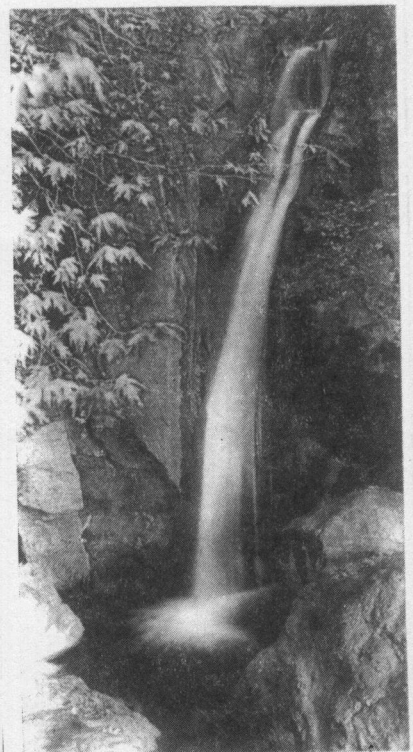
ὄργωμα

κισε μία όβίδα. Φύλλα, κληματσίδες και σταφύλια, καθώς σωριάστηκαν στο δρόμο, δέν άφηναν τόν κόσμο νά διαβεϊ.

Έγώ, ό αδερφός μου και δύο ξαδέρφια ήμασταν άπ' τό άπομεσήμερο στά Καστανορέματα. «Κολυμπούσαμε» σέ μία μεγάλη γούρνα πού έφτιαχνε τό σμίξιμο δύο ρεμάτων. Στο βαθύτερο σημείο ή γούρνα θά είχε βάθος κάτι παραπάνω άπό μέτρο και τό μήκος ίσαμε δεκαπέντε μέτρα. Τό διασκεδάσαμε πολύ αυτό τό ποταμίσιο κολύμπι, άν και μās τρόμαζαν κάπως οί νεροφίδες, άκακες μέν, πάντως φίδια. Πιάνουμε και κανένα ψαράκι. Καθώς βαρούσαμε τίς ποταμίσιες πέτρες μέ τή βαριά κάτι μικρές πεστροφίτσες έβγαιναν και τίς άρπάζαμε.

Είχαμε, λοιπόν, εκείνο τό άπόγευμα κολυμπήσει, είχαμε στεγνώσει, ντυθει και μόλις παίρναμε τήν άνηφοριά για τήν έπιστροφή, άρχισε τό πυροβολικό. Άπ' τό σφύριγμα τών όβίδων καταλάβαμε ότι τά βλήματα δέν έρχονταν προς τό μέρος μας, διάβαιναν μακριά κατά τό χωριό, έμās δέν θά μās πείραζαν. Τό πρόσωπό μας, όμως, είχε γίνει μικρό σαν κοκόσια άπ' τό φόβο. Πέσαμε πίσω άπό έναν τοίχο, κι όταν σταμάτησε ό βομβαρδισμός μās έζωσαν τά φίδια για τους δικούς μας στο χωριό. Τρέξαμε τήν άνηφοριά τής έπιστροφής. Και τότε άκούσαμε τίς μανάδες άπ' τήν άκρη του χωριού νά μās καλούν σκούζοντας γοερά. Ήξεραν ότι ήμασταν στο ρέμα, δέν ήξεραν όμως τί είχαμε άπογίνει μέ τίς τόσες όβίδες. Ούτε έμεϊς ξέραμε τί είχαν άπογίνει εκείνοι. Τρέξαμε, τίς φτάσαμε. Και πριν τ' άγκαλιάσματα, πού ήρθαν μετά, φάγαμε τίς σφαλιάρες τής χρονιάς μας. Άπ' τόν τρόπο, τήν ταραχή και τήν άβάσταχτη έγνοια οί μανάδες ξέσπασαν πάνω μας, πυρώθηκαν τά μάγουλα άπ' τά χαστούκια. Πρώτη και τελευταία φορά πού ή μάνα μου μ' έδειρε.

Γυρνώντας στο χωριό τά είδαμε και τά μάθαμε όλα. Ό Στρατός είχε πληροφορίες, λέγανε, ότι εκείνο τό βράδυ θά έρχονταν χίλιοι άντάρτες στο χωριό και βάρεσαν στο ψαχνό. Κι άν κανείς δέν έπαθε τίποτε ήτανε

καταράκτης

γιατί μᾶς φύλαξε ἡ Παναγία. Ἦξεραν ὅμως, μικροί καί μεγάλοι, νά φυλαχτοῦν. Οἱ ἀντάρτες μᾶς ἔκαναν συχνά μαθήματα ἀεράμυνας, μᾶς ἔδειχναν πῶς πρέπει νά κρυφτοῦμε πίσω ἀπό τοίχους ἢ κορμούς δένδρων. Μή φοβᾶστε, ἔλεγαν, μὴν τρέχετε, δέν σκοτώνουν οἱ ὀβίδες καί ἡ ἀεροπορία. Μόνο τίς ἐγκαιροφλεγεῖς φοβόμαστε γιατί αὐτές σκᾶνε στὸν ἀέρα καί τὰ θραύσματά τους σκορπᾶνε σάν θύσανοι πρὸς τὴ γῆ, σοῦ ἔρχονται στό κεφάλι. Οὔτε αὐτές ἔκαναν τίποτε ἐκεῖνο τό βραδάκι. Τύχη. Ὅμως ἀπό τὴν ἄλλη μέρα, λίγο λίγο καί στά κρυφά, μερικές οἰκογένειες ἐγκατέλειψαν τό χωριό καί κατέφυγαν στήν πόλη γιὰ ἀσφάλεια. Ὡσπου, τέλη τοῦ Ὀκτώβρη, ἦρθε ὁ Στρατός, ὕστερα ἀπό σφοδρές μάχες στά πέριξ, καί μᾶς κατέβασε ὅλους στίς στρατοκρατούμενες περιοχές. Ἀνταρτόπληκτοι. Ἀπό τότε τό χωριό, ὅπως ὅλα τὰ ὀρεινά χωριά, δέν τό πῆρε ἐπάνω του, παρά τὸν ἐπαναπατρισμό, στό τέλος τοῦ Ἐμφυλίου, τό 1950.

Τέλος πάντων, γυρνᾶμε πάλι στό χωριό τοῦ παπποῦ. Εἶχαν καί πρόβατα οἱ χωριάτες. Τό πιό συχνό δέν τὰ φύλαγαν οἱ ἴδιοι. Τά ἔδιναν στοὺς βλάχους πού νοίκιαζαν τίς βοσκές τοῦ Βελουχιοῦ, ἀπό Ἁγίου Γεωργίου ὡς Ἁγίου Δημητρίου, καί λάβαιναν τὴ συμφωνημένη ἀναλογία σέ τυρί, μαλλί καί ἀπογονή, μιά καί οἱ βλάχοι, συνήθως, ἔπαιρναν μαζί τους στά χειμαδιά καί τὰ πρόβατα τῶν χωριανῶν. Κι αὐτά γεννοῦσαν τὸν Γενάρη μέ Φλεβάρη. Τό σιτάρι ἐλάχιστο, ἐλάχιστο καί τό καθάριο, τό σιταρένιο ψωμί. Μέ καλαμποκόψωμο, φασολάδες, κατσαμάκι, τραχανάδες, χόρτα καί λίγα τυροκομικά χόρταιναν, ἂν χόρταιναν, οἱ ἄνθρωποι τὴν πείνα τους. Ἀλλιότιχη ἡ πείνα αὐτή. Ὅχι σάν ἐκεῖνη πού ἔχουμε οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἀργήσει νά γίνει τό φαῖ, οὔτε ἡ πείνα τοῦ λιμοῦ πού σκορπᾶ τό θάνατο, ὅπως ἔγινε τό 1916 μέ τὸν ἀποκλεισμό ἢ τό '41-'44, στήν Κατοχή. Ἄλλη πείνα αὐτή, μόνιμη κατάσταση τῆς φτώχειας καί

τῆς ἀνέχειας, γιατί οἱ ἄνθρωποι καθημερινά τρῶνε πολύ κάτω ἀπό τήν πείνα τους, μ' ἓνα στομάχι ὀλοχρονίς μισοαδειανό καί σπάνια γεμάτο, μέ μετρημένο καί τό ἐλάχιστο κουμούτσι τοῦ ψωμιοῦ. Μ' αὐτή τήν πείνα συνοδεία μεγάλωσε κι ὁ παππούς, τό κρέας Χριστούγεννα καί Πάσχα, τό φαῖ ἀλάδιαγο, ποῦ καί ποῦ κανένα κυνήγι. Ἦτανε κυνηγός.

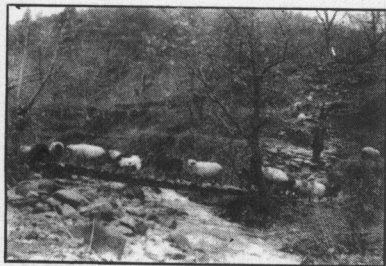
Ἐκεῖνα τά χρόνια, τή δεκαετία τοῦ 1870, χτίστηκε καί ἡ ἐκκλησιά, ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, μέ λεφτά πού ἔδωσαν συντοπίτες πού εἶχαν καζαντίσει στήν Πόλη καί τή Βλαχιά. Ἡ Ἀμερική δέν εἶχε ἀκόμη ἀνοίξει. Ὡς τότε εἶχαν γιά ἐκκλησιά τόν Ἅι-Θανάση, κτισμένη στήν κορυφή τοῦ χωριοῦ. Ἐτούτη ἡ καινούργια θρονιάστηκε καταμεσίς, φρόντισαν μάλιστα καί διαμόρφωσαν γύρω μιά ἀρκετά μεγάλη πλατεία, τό χουρστάσ', δηλαδή τό χοροστάσιο, ὁ τόπος τοῦ χοροῦ, στίς μεγάλες γιορτές. Ἡ παράδοση λέει ὅτι τό τέμπλο, τά στασιδία, τήν τσιατή τά εἶχαν φτιάξει μαστόροι Βούλγαροι. Ἴσως ποιός ξέρει ποιούς ὀνόμαζαν τότε βούλγαρους.

Σχολεῖο πρέπει νά φτιάχτηκε κατά τά τέλη τοῦ αἰῶνα καί ἔκτοτε λειτούργησε κανονικά, χωρίς καμιά διακοπή ὡς τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὥσπου δέν ὑπῆρχαν πλέον παιδιά. Ἀκόμη καί στήν Κατοχή, ὅταν οἱ δύο δάσκαλοι ἀπ' τό χωριό βγῆκαν ἀντάρτες, τό σχολεῖο λειτούργησε κανονικά καί μᾶς μάθαινε γράμματα, μέ δασκάλους πού ἄλλαζαν κάθε τόσο. Συχνά ἔκαναν τό δάσκαλο νέοι πού εἶχαν πάει λίγο Γυμνάσιο. Μέθοδος ἀλληλοδιδασκτικῆς λέγεται τό σύστημα αὐτό, πού τήν εἶχε ἐφαρμόσει πρῶτος ὁ Καποδίστριας.

Αὐτός ἦταν ὁ κόσμος τοῦ παπποῦ, κόσμος χωρίς γεγονότα. Χειμῶνες, καλοκαίρια, χιόνια, λιοπύρια, νεροποντές, σκάψιμο καί πάλι σκάψιμο, ἐκκλησιά τήν Κυριακή, γάμοι, κηδεῖες, ἀρρώστιες, τό πανηγύρι τοῦ Ἅι-Λιαῖ, οἱ ἐπαναλαμβανόμενες γιορτές εἴτε κινητές εἴτε ἀκίνητες, τά γεννητούρια τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ζώων, συμβάντα πού δέν ἄλλαζαν τήν τάξη τοῦ κόσμου, χω-

ρίς ξαφνιάσματα κι ἀνατροπές. Ἀκόμη κι ὁ θάνατος δέν ἄλλαζε τίποτε. Ὑπῆρχε ὅμως κι ὁ βίαιος θάνατος, πέρα ἀπ' τὰ αἰφνίδια ἀτυχήματα. Εἶχε ληστές, πολλούς ληστές ἢ περιοχή, πού λυμαίνονταν τόν τόπο. Ἀπ' ὅ,τι ἔχω ἀκούσει δέν ἔμοιαζαν καθόλου μέ τούς ἥρωικούς, ἰδαλγικούς κι ἀπόκοτους ληστές τῶν ληστρικῶν μυθιστορημάτων ἢ ἔτσι ὅπως τούς περιγράφουν οἱ ρομαντικοί. Δέν ἦταν οἱ γενναῖοι bandits d'honneur πού προστάτευαν τούς φτωχοὺς κι ἔπαιρναν ἐκδίκηση ἀπ' τούς πλουσίους ληστεύοντάς τους. Καθάρματα μισητά ἦταν, ἀνελέητοι. Ἡ γιαγιά ἔλεγε ὅτι ἦταν βλάχοι οἱ ληστές, ἔρχονταν ἀπό ἄλλα μέρη. Ὅ,τι καί νά 'ταν, ὁ κόσμος ζοῦσε μέσα στό φόβο τῆς ληστείας, μὴν τοῦ ἀρπάξουν τὰ κορίτσια, μὴν τούς ὑποχρεώσουν σέ ἀβάσταχτα λύτρα, μὴν τούς βασανίσουν. Γι' αὐτό ὅλοι κράταγαν κανέναν γκρά, κανένα κουμπούρι, γιά νά προστατεύονται. Οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τή βία, μέ τὰ ὅπλα. Ὅλοι ἔσφαζαν ἀρνιά, γίδια, γουρούνια, μαχαίρι καί κουμπούρα ἦταν ἐξαρτήματα ζωῆς, τό αἷμα εὐκολο. Συνηθισμένος στή βία καί μέ τή βία θά μεγάλωσε κι ὁ παππούς. Πῶς ἀλλιῶς θά εἶχε τόν ἀέρα νά σκοτώσει τόν λοχαγό του πάνω, λέει, σέ κάποιον καβγά;

Ἀπό μικρός, σίγουρα ἔμαθε νά πελεκάει πέτρα καί ξύλο, ἔγινε πρῶτος πελεκάνος, ἀλλά μεροκάματο θά ἔβρισκε στή χάση καί τή φέξη, ἅμα χτιζόταν κάποιο σπίτι, καμιὰ ἐκκλησιά. Ἴσως νά εἶχε πάει ὡς τό Καρπενήσι, τέσσερις ὥρες δρόμο, ἴσως ὄχι. Ἴσως νά κατέβηκε ὡς τή Λαμία, δύο μέρες δρόμο. Ἀλλά νά κάνει τί στήν πόλη; Γιά νά ψωνίσουν τά λίγα πού ψώνιζαν οἱ ἄνθρωποι κατέβαιναν στά Χάνια, στόν Ἄι-Γιώργη, στήν ἀρχή τοῦ κάμπου τῆς Λαμίας, ὡς τρεῖς ὥρες ποδαρόδρομο μέσα ἀπό τή ρεματιά. Ὡς ἐκεῖ ἔφτανε ὁ γνωστός κόσμος. Ἄλλωστε στό χωριό, ὅπως σέ ὅλα τά χωριά, εἶχε μαγαζί ὅπου τά βράδια οἱ ἄντρες ἔπαιζαν χαρτιά, ἔπιναν κανένα τσίπουρο, τά ἔλεγαν, μάθαιναν τά νέα καί ὁ κόσμος ψώνιζε τά χρειώδη πού δέν παρήγαγε ὁ τόπος: ἀλάτι, σπύρτα, θειάφι, λάδι, πετρέλαιο, ντριλία κι

τό Καστανόρεμα

ἀλατζάδες, κουμπιά, χαρτιά ἀλληλογραφίας, πρόκες, τσαρουχόπροκες, σόλες. Γιά χρῆμα —ἀπό ποῦ νά βγεῖ τό χρῆμα;— χρησιμοποιοῦσαν τό περίσσευμα πού δέν περίσσευε· κυρίως τό μαλλί καί τό τυρί, κανένα κατσίκι, κανένα ἀρνί, ἄν ἐρχόταν χασάπης. Κι ὅλοι ἦτανε χρεωμένοι, ἐκτός ἀπό δύο τρεῖς πού χρέωναν τούς ἄλλους.

Οἱ περισσότεροι ἄνδρες φόραγαν ἀκόμη φουστανέλες, ἄν κι ἄρχιζαν νά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους παντελόνια καί σακάκια καμωμένα ἀπό σκουτιά ἢ ντριλία, ἀλλά σέ εὐρωπαϊκό σχέδιο. Ὅλοι πήγαιναν μάλλινα ὑφαντά στά γειτονικά μαντάνια γιά νά βαρέσουν στόν εἰδικό νερόμυλο τά σκουτιά ἀπ' ὅπου θά ἔβγαζαν τίς μπατανίες, τά χράμια, τίς βελέτζες, τό σκουτί γιά σακάκια καί παντελόνια. Μέ τέτοια ροῦχα μεγάλωσε κι ὁ παππούς. Κι αὐτός, ὅπως ὅλοι, ἦταν ποδεμένος μέ γουρουνοτσάρουχα καί τίς καλές φόραγε τσαρούχια μέ φούντα. Οἱ ἀρβύλες δέν εἶχαν κάνει ἀκόμη τήν ἐμφάνισή τους. Δέν φωτογραφίθηκε, οὔτε στό στρατό οὔτε στήν Ἀμερική οὔτε κἀν γαμπρός. Δέν γνωρίζουμε τό πρόσωπό του.

Ὅπως ἦταν ἡ τάξη τῶν πραγμάτων, μιά μέρα παντρεύτηκε κι ὁ παππούς. Πότε; Δέν εἶναι γνωστό. Συνδυάζοντας πάντως διάφορα γεγονότα, τό συμπέρασμα πού βγαίνει εἶναι ὅτι πρέπει νά παντρεύτηκε περί τά τέλη τοῦ προπερασμένου αἰῶνα. Ὁ σχετικός ὑπολογισμός ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἡ μάνα μου γράφτηκε στό δημοτολόγιο ὡς γεννηθεῖσα τό 1906. Ἴσως δέν ἦταν τό 1906 ἀκριβῶς, ἴσως ἕναν χρόνο ἀργότερα ἢ νωρίτερα. Ἡ ἀδελφή της, ἡ Ἀμαλία, γεννήθηκε δύο χρόνια νωρίτερα, τό 1904. Εἶχανε κι ἕνα ἀδελφό, τόν Παντελῆ, ἀρκετά πιά μεγάλο ἔλεγον οἱ ἀδελφές. Πόσο πιά μεγάλο; Ὁ Παντελῆς, γιά τόν ὁποῖο οἱ ἀδελφές κράτησαν μόνο μίαν ἀμυδρή ἀνάμνηση, ἀμυδρά τόν θυμόταν καί ἡ γιαγιά, ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια, σκοτώθηκε στή μάχη τοῦ Σικρᾶ, τσολιάς στό τάγμα τοῦ Πλαστήρα, τό 1917. Δη-

άλωνι

λαδὴ δὲν σκοτώθηκε ἀκριβῶς ἀλλὰ τραυματίστηκε βαριά, ἀρρώστησε ἐπιπλέον ἀπὸ περιπλευμονία, ἔλεγαν, καὶ τὸν μετέφεραν στὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο τῆς Λάρισας. Ἐκεῖ ἡ κατάστασή του χειροτέρευσε καὶ πέθανε. Εἰδοποίησαν τὴν γιαγιά ὅταν ἦταν στὰ τελευταῖα του, ἀλλὰ δὲν τὸν πρόφτασε. Στὴ Λάρισα θρῆκε κάποιον παπὰ, ἔκανε ἓνα τρισάγιο στὸν τάφο του, πού ἴσως δὲν ἦταν ὁ δικός του, καὶ γύρισε στὸ χωριὸ μὲ ἓνα παιδί λιγότερο. Ἀφοῦ, λοιπόν, ὁ Παντελῆς, ὁ ἀδελφός τῆς μάνας μου, τραυματίστηκε στὴ μάχη τοῦ Σκρᾶ τὸ 1917 καὶ πέθανε λίγο ἀργότερα, εὐλόγο εἶναι νὰ υποθέσουμε ὅτι πρέπει νὰ ἦταν εἴκοσι μὲ εἴκοσι δύο χρονῶν, ἄρα πρέπει νὰ εἶχε γεννηθεῖ περί τὸ 1896 μὲ 1897 καὶ ἐπομένως ὁ παππούς παντρεύτηκε περί τὸ 1895 μὲ 1896. Κάπου ἐκεῖ, ἂν καὶ σὺν πλὴν δύο χρόνια δὲν ἔχουν καμιὰ σημασία. Εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἔνδειξη γιὰ νὰ τοποθετήσουμε τὴ ζωὴ τοῦ παπποῦ στὸ χρόνο.

Ἡ γιαγιά ἡ Ἐλισάβετ, ἡ Μηλιακοῦ, τὸ γένος Μαργιώτη, γέννημα θρέμμα τοῦ Νεχωριοῦ, ἦταν λίγο μεγαλύτερη ἀπ' τὸν ἄνδρα της, ὅπως ἔλεγε ἡ ἴδια. Ὅγδόντα χρόνια ἀργότερα μολογοῦσε ὅτι ὅταν ἦταν κορίτσι «ἔφυγαν τὰ σύνορα μὲ τὸ τούρκικο καὶ πῆγαν πέρα στὴ Θεσσαλία». Ξέρουμε ὅτι ἡ Θεσσαλία προσαρτήθηκε ὀριστικά στὸ ρωμέικο τὸ 1881. Κάνοντας τέτοιους υπολογισμούς ἡ γιαγιά πρέπει νὰ γεννήθηκε περί τὸ 1870, γιατί γιὰ νὰ θυμᾶται, κορίτσι τότε, τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας θὰ ἦταν πάνω κάτω δέκα χρονῶν. Ἄλλωστε ὅταν ἔλεγαν τότε κορίτσι ἐννοοῦσαν ὄχι τὸ παιδάκι, ἀλλὰ τὴ νεαρὴ κοπέλα, στὴν ἐφηβεία, ἄνω τῶν δέκα χρονῶν. Πέθανε στὴ Λάρισα τὸ 1968, περίπου ἑκατὸ χρονῶν, ὄρθια μὲ τὸ μπαστουνάκι της ὡς τὰ τελευταῖα της.

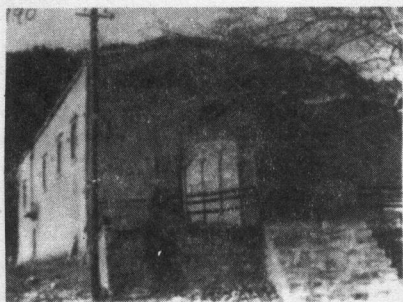
Μ' αὐτὸ τὸ ἴδιο μπαστούνι εἶχε ἀπειλήσει, μὲ τρόπο πού δὲν δεχόταν ἀντίρρηση, τὸν καπετάνιο Κωστούλα, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1947. Ὁ Κωστούλας, ψευδώνυμο τοῦ Κώστα Καβρέτζη, ἦταν κι αὐτός παιδί τοῦ Νεχωριοῦ, φοιτητῆς Νομικῆς, ἀπ' τοὺς πρώτους ἀντάρτες τοῦ

1942, ύπασπιστής τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη καί μόνιμος συνοδός του. Σέ πολλές φωτογραφίες τοῦ Ἄρη μέ τούς μαυροσκούφηδες του, ὅπως καί σέ ἐκείνη στό λεύκωμα τοῦ Σπύρου Μελετζῆ πού ὁ Ἄρης μιλάει ἀπό ἕνα μπαλκόνι στή Λαμία στήν Ἀπελευθέρωση, βρίσκεται καί ὁ Κωστούλας. Ψηλός, μέ τή μαύρη σιάπκα στό κεφάλι, γένια, ὁμορφος ἄντρας, καί στήν πέτσινη ἐξάρτυση χιαστί στό στήθος ἡ φυσιγγιοθήκη μέ σφαῖρες πιστολιοῦ. Μετά τό πρῶτο ἀντάρτικο, ὅπως χιλιάδες ἄλλοι ἀντάρτες, καπεταναῖοι καί πολιτικά στελέχη, βρέθηκε στό Μπουλλες τῆς Γιουγκοσλαβίας. Σάν ὅλους τούς ἀρειανούς ἔπεσε κι αὐτός σέ κομματική δυσμένεια. Λένε πολλοί ὅτι τόν φάγανε οἱ κομματικοί στόν Γράμμο. Ἀλλά τότε κι ἀργότερα ἡ ἐπίσημη ἐκδοχή ἦταν ὅτι ὁ Κωστούλας βρέθηκε κρεμασμένος στό ἀμπρί του, αὐτόχειρας. Εἶχε ψυχολογικά προβλήματα, εἶπαν.

Αὐτόν, λοιπόν, τόν σκληρό μαχητή τόν στείλανε ἀπ' τό Μπουλλες, μαζί μέ ἄλλους καπεταναίους, νά ὀργανώσουν τό δεύτερο ἀντάρτικο στή Ρούμελη, τήν ἀνοιξη τοῦ 1947. Ἔτσι τό φθινόπωρο τῆς ἴδιας χρονιᾶς βρέθηκε στό χωριό. Τόν θυμᾶμαι νά μιλάει στούς χωριανούς μέσα στήν ἐκκλησιά μπροστά στήν ωραία πύλη, μετά τή λειτουργία. Δέν μπορῶ νά πῶ τί ἔλεγε, ἀλλά θά ἔλεγε κάτι πολύ σκληρό, ἀβάσταχτο, τά πρόσωπα τῶν μεγάλων ζάρων ἀπ' τήν ἔγνοια. Θυμᾶμαι ὅμως μιά φράση τῆς γιαγιάς πού τοῦ ἔβγαλε γλώσσα, σηκώνοντας τό μπαστούνι της ἀπειλητικά: «Δέν θά μᾶς παρ'ς τά κορίτσια, Κουστούλα. Ἄηκσεις;». Κατά λέξη. Ἔτσι μίλησε ἡ γιαγιά ἡ Μηλιακοῦ στόν μεγάλο καπετάνιο Κωστούλα κι ἐκεῖνος ζάρωσε ὅπως ὅταν ἦτανε παιδάκι στό ἴδιο χωριό, ἀπ' τόν κάτω μαχαλά, καί τόν μάλωναν οἱ μεγάλοι. Κατάλαβε ὅτι δέν μποροῦσε νά πάρει τά κορίτσια, τουλάχιστον ἀπό τό δικό του χωριό.

Ἀργότερα ἔμαθα ὅτι οἱ ἀντάρτες τότε ἐπιστρατεύανε μέ τό ζόρι κόσμο. Πήρανε καί κορίτσια. Ἡ γιαγιά θεωροῦσε φυσικό πράγμα τήν ἐπιστράτευση ἀντρῶν. Ἔτσι γινόταν πάντα μέ τούς ἄντρες, τούς ἐπιστράτευαν,

Έτσι είχε γίνει μέ τόν δικό της άντρα καί τόν έχασε γιά πάντα, τά ίδια μέ τόν γιό της. Οί πόλεμοι ήταν υπόθεση τῶν άντρῶν, οί γυναίκες ήταν γιά τίς έργοιες καί τά κλάματα. Άλλά τά κορίτσια; Στό μυαλό της δέν ήταν πράμα τοῦ κόσμου τούτου νά πάρουν στρατιῶτες τά κορίτσια. Κι έβαλε τίς φωνές, έδειξε δόντια καί νύχια, σάν τή γάτα όταν πλησιάζουν τή φωλιά της μέ τά γατάκια. Ή γιαγιά ήταν άνθρωπος τοῦ παλιοῦ κόσμου, πού χανόταν πολύ παλιά μέσα στό χρόνο, τήν είχε πλάσει ό παλιός χρόνος, άέναα έπαναλαμβανόμενος σέ άπέραντες διάρκειες. Σ' αυτές τίς άπέραντες διάρκειες δέν παίρνανε τά κορίτσια στρατιῶτες. Τό κατάλαβε ό Κωστούλας καί έπιστράτευση στό χωριό δέν έγινε. Δέν έγινε τότε. Δίγο άργότερα, πάντως, πρίν από τόν Νοέμβρη τοῦ '47 πού ό Στρατός κατέλαβε τό χωριό, ύστερα από μεγάλες έκκαθαριστικές έπιχειρήσεις, έπιστρατεύτηκαν από τούς άντάρτες καμιά δεκαριά άτομα καί προστέθηκαν στους πέντε έξι πού ήδη είχαν βγεῖ έθελοντικά. Άνάμεσα στους έπιστρατευμένους πέντε νέες κοπέλες. Δυό σκοτώθηκαν μακριά, στόν Γράμμο, ή Έλένη ή γειτόνισσά μας σκοτώθηκε στά μέρη μας όταν, άνοιξη τοῦ '49 κι άφοῦ ή μεραρχία τοῦ Διαμαντή είχε τελειώσει, σήκωσε τά χέρια νά παραδοθεῖ, έφαγε μιά ριπή στά στήθια καί τέλειωσε έπιτόπου. Ένα άλλο κορίτσι άπ' τ' άντάρτικο κατέληξε στήν Τασκένδη κι από κεῖ στά Σκόπια. Άργότερα καί πρίν από τή Χούντα, όταν έπαναπατρίστηκαν, τά δυό της άγόρια, γεννημένα στά Σκόπια από πατέρα άντάρτη, Πόντιο, έγιναν διάσημοι ποδοσφαιριστές. Καί οί δυό στήν Έθνική Έλλάδος. Ένα άλλο κορίτσι λιποτάκτησε από τόν Δημοκρατικό Στρατό, σώθηκε καί έζησε τίς μέρες της. Δέν έπιασε τελικά ή άπειλή τῆς γιαγιάς στόν Κωστούλα. Ή δύναμη τῶν γεγονότων καί τῶν καταστάσεων ήταν ακατάβλητη, ξεπέρναγε τή δική της παλικαριά.

ή έκκλησία

Παλικαρού ήτανε ή γιαγιά σ' όλη της τή ζωή, έτσι τή γνωρίσαμε, παλικαρού τή γνώρισαν όλοι. Τελευταίο παιδί από τούς έντεκα Μαργιωταίους, δύο μόνο κορίτσια, τά άλλα έννιά άρσενικά. Κι άφοϋ ή γιαγιά γεννήθηκε τελευταία, όπως ύπολόγισα περί τό 1870, τό πρώτο παιδί, ο μεγαλύτερος άδερφός της, θά πρέπει νά γεννήθηκε καμιά τριανταριά χρόνια νωρίτερα. Όσο νά ναι, γιά νά κάνει ή ίδια μάνα έντεκα παιδιά χρειάζεται κάποιος χρόνος.

Άπ' τ' άδέρφια τής γιαγιάς πρόφτασα μόνο τόν μπάρμπα-Άχιλλέα, μέ τό φεσάκι του, τήν κοντή φουστανελίτσα, τά άσπρα τσουράπια, άσπρο γενάκι, κρατώντας πάντα μακριά άγκλίτσα. Πέθανε υπέργηρος τό '41 ή τό '42. Μιά ζωή χτίστης. Όλα τ' άδέρφια ήταν χτίστες, γύριζαν σ' όλα τά χωριά, κοντινά καί μακρινά, χτίζοντας σπίτια καί πελεκώνοντας άγκωνάρια.

Τή γιαγιά, λοιπόν, όταν ήταν νέα, πρίν παντρευτεί, πήγαν ένα βράδυ νά τήν κλέψουν ληστές. Ήταν βλάχοι, μάς έλεγε, ή τσέτα τ' Άρκμάν' (Άρκουμάνη), σαράντα νοματαίοι. Είχε πολλά άδέρφια, θά έδιναν λύτρα σοβαρά γιά νά μήν τούς πειράξουν τήν άδερφή. Κύκλωσαν τό σπίτι νύχτα καί βάλθηκαν νά ρίξουν τήν πόρτα μ' ένα λοστάρι πού τό πέρασαν άπ' τό μικρό άνοιγμα στό κάτω μέρος του πορτόφυλλου, πού τό άφηναν γιά νά μπαινοβγαίνει ή γάτα. Ή πόρτα ήταν σφαλισμένη μέ χοντρή κλειδαριά καί γερή μπάρα πού έμπαινε άπό τοίχο σέ τοίχο. Γιά νά τινάξουν τήν πόρτα κάθησαν καβάλα στό λοστάρι τρεΐς κι έβαζαν τό βάρος τους γιά δύναμη στό μοχλό. Οί άλλοι άκροβολισμένοι γύρω άπ' τό σπίτι.

Ή γιαγιά ζούσε μέ δύο άπ' τ' άδέρφια της. Τά άλλα έμεναν σ' άλλα σπίτια, καί στόν πάνω καί στόν κάτω μαχαλά. Όταν οί ληστές άρχισαν τό έργο, ο ένας άδερφός, άπ' τήν ίδια τρύπα πού είχαν περάσει τό λοστάρι, πέρασε τό καριοφύλι ή τόν γκρά κι έριξε μία μπαταριά. Λαβώθηκαν στ' άχαμνά οί δύο πρώτοι ληστές. Άπομάκρυναν τούς λαβωμένους καί τούς αντικατέστησαν μέ

... μέ τό κυταρίτσι πού
ξεράθηκε

ἄλλους. Ἡ γιαγιά, ὡς νά γεμίσει ὁ ἀδερφός τό ὄπλο, ἔριχνε καυτό λάδι στά κεφάλια τῶν ληστῶν πού κάθονταν στό λοστάρι, ἀπό μιά τρύπα πού ἄφηναν ἐπί τούτου στό πάτωμα τοῦ μπαλκονιοῦ. Ὁ ἄλλος ἀδερφός ντουφέκαγε τούς ἀκροβολισμένους ληστές ἀπ' τό μικρό παραθυράκι, σάν πολεμίστρα, δίπλα στήν μπαλκονόπορτα. Οἱ ληστές παράτησαν τό λοστάρι ἀλλά συνέχισαν νά ρίχνουν μπαταριές στά παράθυρα. Τ' ἀδέρφια ἔριχναν ἀπ' τά παράθυρα. Ἡ γιαγιά βγῆκε ἀπ' τήν κλαβανή στήν τσιατή καί χούγιαζε γιά νά εἰδοποιηθοῦν τ' ἄλλα ἀδέρφια. Σέ λίγο πλάκωσαν τ' ἀδέρφια γιά βοήθεια κι ἄλλοι χωριανοί. Σωστή μάχη. Κυνήγησαν τούς ληστές, σκότωσαν τρεῖς ἤ τέσσερις. Οἱ ἄλλοι, κουβαλώντας στήν πλάτη τούς λαβωμένους, τό 'βαλαν στά πόδια γιά τό λόγγο. Ὁ ἀρχηγός τῶν ληστῶν, ὁ Ἄρκουμάνης, βαριά λαβωμένος, ξεψύχησε σέ μιά βρύση στήν ἀπέναντι ἀπ' τό χωριό δασωμένη πλαγιά, πάνω ἀπό μισή ὥρα δρόμο. Ἡ βρύση αὐτή ἔχει ἀπό τότε τ' ὄνομά του: σ' Ἄρκμάν' τή βρύση. Λένε πώς, καμιά φορά, ἂν σταθεῖς στή βρύση νά πιεῖς ἀκοῦς βογγητά πού ἔρχονται μέσα ἀπ' τό νερό. Οἱ κυνηγοί, πού περνᾶνε χαράματα ἀπό κεῖ γιά νά πιάσουν τά καρτέρια, δέν πίνουν νερό ἀπ' τ' Ἄρκμάν' τή βρύση.

Νίκησαν τ' ἀδέρφια, γλίτωσε ἡ ἀδερφή, κι ἔτσι τήν ἔδωσαν ἀργότερα νύφη στόν Δημήτριο Μηλιάκη, τόν παππού μου. Ἔκανε πρῶτα τόν Παντελεῆ πού σκοτώθηκε στή μάχη τοῦ Σκρᾶ, τό 1917, τή θεία Ἀμαλία τό 1904 καί τή μάνα μας, τή Σοφία, τό 1906. Ἄλλα γεγονότα ἀπ' αὐτά τά χρόνια τοῦ ἔγγαμου βίου δέν γνωρίζουμε. Δέν παραδόθηκε τίποτ' ἄλλο ἀπ' τά συνηθισμένα. Ἡ ἀέναη ἀνακύκλωση τοῦ ἴδιου, κρύο, ζέστη, χιόνια, βροχές, τά χελιδόνια ἔρχονταν τόν Μάρτη κι ἔφευγαν τόν Σεπτέμβριο, ὁ οὐρανός γέμιζε αὐγουστοπούλια τόν Αὐγουστο, οἱ καλοκαιριάτικες νύχτες φωτίζονταν ἀπό κωλοφωτιές, οἱ χειμωνιάτικες ξάστερες νύχτες εἶχαν τά πιό λαμπερά ἀστέρια, τόν Ὀκτώβρη ἔρχονταν οἱ φάσες, τόν Σεπτέμβριο κίναγε ὁ μαρκάλος, τόν Γε-

νάρη τά γεννητούρια τῶν γιδιῶν, ὁ λόγγος γυμνός τό χειμῶνα, ἀδιάβατα ἀπ' τίς κατεβασιές τά ρέματα, οἱ θάνατοι, φασκιωμένα τά νεογέννητα στή σαρμανίτσα.

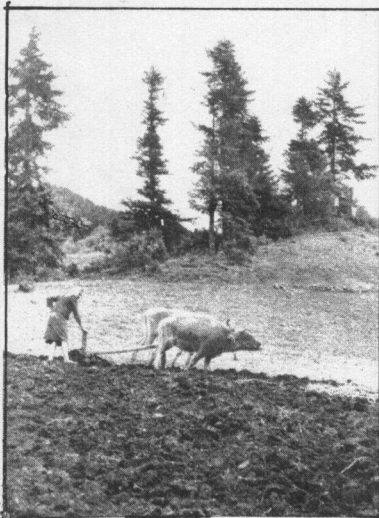
Τό μόνο γεγονός πού κάτι ἄλλαξε, ἀλλά ἡ ἀλλαγή φάνηκε ἀργότερα, ἦταν ὅτι κάπου στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα τό χωριό ἀπέκτησε κανονικό δάσκαλο, διορισμένο ἀπ' τό κράτος, Ματθέας τό ὄνομά του. Κι ἐπειδή ὁ μισθός πολύ λίγος, οἱ χωριανοί πού εἶχαν παιδιά στό σχολεῖο συμπλήρωναν τήν πληρωμή του σέ εἶδος. Τοῦ πήγαιναν φαῖ μεσημέρι βράδυ μέ τή σειρά, καί στίς ἀρχές τοῦ χρόνου πέραγε αὐτοπροσώπως ἀπό σπίτι σέ σπίτι καί τοῦ ἔδιναν τήν κανονισμένη ποσότητα τραχανά, φασόλια, καλαμπόκι, ἀλεύρι. Σέ εἶδος πληρώνονταν καί ὁ ἀγροφύλακας, οἱ τσοπάνηδες κι ὁ παπάς. Αὐτοί ὅμως ἔπαιρναν περισσότερα ἀπ' τόν δάσκαλο, δέν πλήρωνε γι' αὐτούς τό κράτος. Ἄλλωστε οἱ χωριανοί ἐξέλεγαν μέ ψῆφο καί τόν ἀγροφύλακα καί τούς τσοπάνηδες, ὕστερα ἀπό ἓνα εἶδος μειοδοτικοῦ διαγωνισμοῦ μεταξύ τῶν ὑποψηφίων. Καί τόν παπά ἐξέλεγαν μέ ψῆφο ὅταν πέθαινε ἢ γερνοῦσε πολύ ὁ προηγούμενος. Ὅποιος ἤθελε ἀπ' τούς χωριανούς ἔβαζε ὑποψηφιότητα, ψήφιζαν ἄνδρες καί γυναῖκες. Τό ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ἦταν ὑποχρεωτικό γιά τόν μητροπολίτη πού χειροτονοῦσε τόν νέο ἱερέα, ὕστερα ἀπό μικρή μαθητεία στό ἱεροδιδασκαλεῖο γιά νά μάθει τά στοιχειώδη τῆς ἱεροσύνης. Καταργήθηκε τό ἔθιμο τῆς ἐκλογῆς τοῦ παπαῖ στή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, ὅπως κι ὅλες οἱ ἄλλες ἐκλογές, προέδρων, δημάρχων, συνδικαλιστῶν καί βουλευτῶν, γιά νά ξαναρχίσουν τό '42-'43, ὅταν πιά ἐξέλεγαν ἐπιτροπές ἄλλου τύπου, Τοπική Αὐτοδιοίκηση, λαϊκούς δικαστές, ὑπεύθυνους, ἔθνοσυμβούλους.

Ὁ δάσκαλος, ὁ Ματθέας, ἦταν αὐστηρός. Τσάκιζε τά δάκτυλα τῶν παιδιῶν μέ τή βέργα. Δασκάλεψε στό ἴδιο χωριό ὡς τόν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας, μόνο τό '12 ἔλειψε γιά δύο χρόνια, φαντάρος. Ἀπ' αὐτόν ἔμαθαν τά παιδιά, ἀγόρια καί κορίτσια, γράμματα, ἀπ' τά δικά του γράμματα ξεκίνησαν μερικοί ὅλ' αὐτά τά χρόνια κι ἔγι-

ναν δάσκαλοι, δικηγόροι, άξιωματικοί, γιατροί κι ό,τι άλλο χρειάζεται σαν άρχή τά γράμματα του Δημοτικού. Όσοι πήγαν στό Σχολαρχείο ή τό Γυμνάσιο, στό Καρπενήσι, έφυγαν όριστικά άπ' τά γίδια και τά χωράφια, έφυγαν άπ' τό χωριό, έγιναν άστοί, έπιασαν δουλειά στό Δημόσιο κι έμαθαν νά μιλάνε «πολιτικά» (τής πόλης τή γλώσσα). Μερικοί, όταν γύριζαν καμιά φορά στό χωριό, γιά νά δείξουν ότι δέν ήταν πιά χωριάτες, φόραγαν γραβάτες, ρεπούμπλικες και ρώταγαν «τί κλαρί κάνει τό ψωμί», ανήξεροι τάχα.

Πολέμους δέν είχαν. Ό έλληνοτουρκικός πόλεμος του '97 δέν άφησε καμιάν ανάμνηση, εκτός πού ακρίβυναν πολύ τ' άλάτι, τό σαπούνι, τά σπέρτα και τό πετρέλαιο άπό τό φόρο πού επέβαλε ό Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος γιά τά σπασμένα του πολέμου. Δέν άκουσα ποτέ γιά σκοτωμένο συγχωριανό στον πόλεμο του '97. Ίσως νά μήν ήτανε κανένας τους φαντάρος. Αυτοί οί βουνίσιοι, όταν κατέφταναν τά άποσπάσματα τής στρατολογίας νά πάρουν τούς στρατεύσιμους, κρύβονταν στό λόγγο. Άντε νά τούς βρούν. Τό άποσπασμα τά έκανε πλακάκια μέ τίς οικογένειες, τούς τάζαν καλά μερικές μέρες, λάδωναν τον άποσπασματάρχη και τελικά έφευγαν άπρακτοι, χωρίς τον άνυπότακτο. Δέν είχαν άκόμη οί άνθρωποι αυτοί ένστερνωσθεϊ τήν ανάγκη δημιουργίας ένθνικού στρατού πού, στην ύπηρεσία τής Μεγάλης Ίδέας, θά λευτέρωνε τούς αλύτρωτους Έλληνες.

Μάλλον γι' αυτό δέν πήγε φαντάρος στην ώρα του ο παππούς. Άνυπότακτος, παρ' όλο πού θά ήταν κοντά στά τριάντα πέντε, μέ τρία παιδιά ως τό 1909, όταν τό άποσπασμα τον έπιασε. Άγνωστο κι αυτό πώς, ή γιαγιά δέν τό θυμόταν κι ή μάνα ήταν μόλις 3 χρονών. Ίσως παρουσιάστηκε άπό μόνος του γιά νά δώσει τέλος στην εκκρεμότητα. Ποū νά ξερε ότι σε λίγο θά αρχίζαν οί πόλεμοι, δέκα ολόκληρα χρόνια! Ότι θά κατέληγε στην Άμερική, φονιάς του λοχαγοū του, σίγουρα δέν τό είχε στό πρόγραμμα. Άλλωστε, ξερούμε, εκείνη τήν εποχή είχαν σφίξει τά πράγματα γιατί ή κυ-

όργωμα

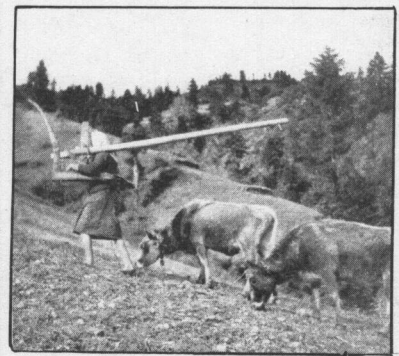
βέρνηση ἤθελε νά φτιάξει μεγάλο καί ἀξιόμαχο στρατό. Τό κίνημα τῶν Φιλελευθέρων τοῦ Βενιζέλου ἔπαιρνε τό δρόμο του.

Ἦταν ψηλός ὁ παππούς, τόν ἔκαναν τσολιά στήν ἀνακτορική φρουρά, στό Τατόι. Δέν μπορῶ τώρα ν' ἀραδιάζω ἱστορίες καμωμένες ἀπ' τό μυαλό, γιά τό τί ἔβλεπε ὁ παππούς καί πῶς ζοῦσε στήν ἀνακτορική φρουρά, πῶς πρωτοεῖδε τή μεγάλη πόλη, κοντά σέ πρίγκιπες καί πριγκίπισσες μέ κρινολίνα καί καπελίνα, κοντά στόν βασιλιά, τόν καλό κόσμο, τούς κυρίους καί τίς κυρίες μέ τούς σφιγμένους λαιμοδέτες καί τούς στενοὺς κορσέδες, γιά τά γυμνάσια καί τίς παρελάσεις μέ τούς τσολιάδες καί τά στριμμένα μουστάκια τους.

Ἐκεῖνο πού μαθεύτηκε ἦταν ὅτι ὁ παππούς, σέ κάποιο καβγά, μαζί μ' ἓνα συνάδελφό του ἐσχότωσαν τόν λοχαγό τους. Ἄγνωστο γιατί. Κι ἐδῶ δέν μποροῦμε νά φτιάξουμε ἱστορίες τοῦ νοῦ. Ἀρκεῖ ὅτι, αὐτό τό ξέρουμε, σέ μιά στιγμή ἡ ζωή του αἰφνίδια, ἀπρόβλεπτα καί δραματικά, μέ αἷμα, ἀλλάζει. Ἀπ' τήν ἀκίνησία τοῦ χωριοῦ πέρασε σέ μιά ζωή γεμάτη κίνηση καί γεγονότα, ἀπ' τό ἀργόσυρτο περιθώριο ἔπεσε στήν καρδιά τῆς ἱστορίας, ἡ ζωή του συνυφάνθηκε, ὡς τό τέλος, μέ τή μεγάλη ἱστορία.

Τό ἔσκασαν οἱ δύο αὐτουργοί τοῦ φόνου, πῆραν τά βουνά. Τούς κυνήγησε ἀπόσπασμα. Στήν Πάρνηθα τούς κύκλωσαν, ἔγινε συμπλοκή. Ὁ ἄλλος σκοτώθηκε, ἀλλά ὁ παππούς, ἐλαφρά λαβωμένος, θηρίο ἀνήμερο, τούς ξέφυγε. Ἀπό τόπο σέ τόπο κρύφτηκε στόν Πειραιά, στήν ταβέρνα ἑνός συντοπίτη, γνωστοῦ του ἀπ' τή Λαμία. Ἦταν ἐπιλογή του πού τράβηξε γιά τόν Πειραιά κι ὄχι, βουνίσιος αὐτός, γιά τά βουνά ἢ κατά κεῖ τόν ἔσπρωξε ἡ τύχη καί ἡ ἀνάγκη; Ὅπως καί νά 'χει, ὁ ταβερνιάρης τόν ἔκρυψε μέσα στή μεγάλη κάδη πού ἔφτιαχνε τό κρασί. Πενήντα μέρες ἔμεινε στήν κάδη. Κι ἕνας

... ἡ μέρα σώθηκε

Θεός ξέρει πῶς ἔστειλαν μήνυμα στή γιαγιά καί στόν γέρο πατέρα ὅτι πρέπει νά φύγει γιά τήν Ἀμερική, νά βροῦν λεφτά, νά δανειστοῦν, νά πουλήσουν ὅ,τι μποροῦσαν, νά συνεισφέρουν τ' ἀδέρφια τῆς γιαγιάς, οἱ Μαργιωταῖοι χτίστες. Οἱ περισσότεροι ζοῦσαν ἀκόμα. Χρειάζονταν πολλά γιά νά φύγει στήν Ἀμερική. Ἔτσι ἔγινε, ἄν καί δέν εἶναι σίγουρο πόσο χρήμα ζεστό τοῦ ἔστειλαν. Ἔδωσαν τ' ἀδέρφια, μάζεψαν ὅ,τι εἶχαν καί δέν εἶχαν, χρεώθηκαν, καί μέ πρόσωπο ἔμπιστο, πού βρῆκε ὁ προπάππος κατεβαίνοντας ἐπιτοῦτου στή Λαμία, ἔστειλαν τά λεφτά στόν ταβερνιάρη. Μ' αὐτό τό χρήμα λαδώθηκε ὁ λοστρόμος τοῦ ὑπερωκεάνιου πού θά ἔφευγε γιά τήν Ἀμερική, κι ἄλλοι ἐνδιάμεσοι. Ἡ ἱστορία πού ἤξερε ἡ γιαγιά λέει ὅτι τόν φόρτωσαν μέσα σ' ἕνα μεγάλο βαρέλι ἀπ' αὐτά πού κουβαλοῦσαν τό νερό γιά τό καράβι καί μέσα ἀπό κεῖ ἀνέπνεε μ' ἕνα καλάμι. Δέν τόν βρῆκε ὁ ἔλεγχος κι ὅταν τό πλοῖο βγῆκε σ' ἀνοιχτά, ἔξω ἀπ' τίς ἐλληνικές θάλασσες, τόν βόλεψαν στό λεβητοστάσιο, βοηθό θερμαστή, νά ρίχνει μέσ στή μουντζούρα κάρβουνα στή φωτιά, ὥσπου ἔφτασαν στήν Ἀμερική. Θά πρέπει νά λαδώθηκαν κι ἄλλοι, ἐκτός ἀπ' τόν λοστρόμο καί τόν θερμαστή. Ἡ γιαγιά ξεχρέωσε τά ὅσα χρώσταγε, μαζί μέ τόν τόκο, δύο δεκαετίες ἀργότερα.

Ἔτσι ξέφυγε ὁ Δημήτριος Μηλιάκης ἀπ' τήν πατρίδα, τήν παλιά ζωή καί τό θάνατο, γιατί στό μεταξύ τόν καταδίκασαν ἐρήμην εἰς θάνατον. Ἦταν πολλοί ἐκεῖνα τά χρόνια ἀπ' ὅλη τήν Εὐρώπη, τά Βαλκάνια, τή Μικρασία πού ἔφευγαν παράνομα, ρίχνοντας πέτρα πίσω τους. Σίγουρα θά πέρασε κι αὐτός ἀπ' τό περιβόητο Ἔλλις Ἀιλαντ στή Νέα Ἰόρκη, ὅπου οἱ ἀμερικανικές ἀρχές ξεδιάλεγαν τούς μετανάστες. Πέρασε πάνω ἀπό χρόνος ὥσπου νά ἔλθει στή γιαγιά τό πρῶτο μήνυμα, ὅτι βγῆκε στήν Ἀμερική, σῶος. Τό μήνυμα δέν ἦλθε μέ γράμμα τοῦ παπποῦ στούς δικούς του, ἀλλά σέ γράμμα συγχωριανοῦ, παλιότερου μετανάστη. Ἡ γιαγιά εἶπε δόξα σοι ὁ Θεός κι ἀναψε μεγάλη λαμπάδα στήν Πα-

ναγία. Δέν εἶπε τίποτε σέ κανένα, μήν μαθευτεῖ ἡ ἀπόδραση καί πιάσουν τόν ἄνδρα της καί τόν στήσουν στά ἕξι μέτρα. Ἦξεραν ὅτι εἶχε καταδικασθεῖ ἐρήμην εἰς θάνατον.

Ὑστερα ἦρθαν οἱ πόλεμοι, οἱ Βαλκανικοί, ὁ μέγας Παγκόσμιος, ἡ Μικρασία, πολλοί ἔκαναν καί δέκα χρόνια στρατιῶτες, ἄλλοι σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν. Τά ταχυδρομεῖα κόπηκαν, ὁ παππούς χάθηκε. Κανείς δέν ἤξερε ἂν ζοῦσε, ποῦ ἦταν, τί ἔκανε. Ἄγνοούμενος. Μόνο μέ τήν ἐλπίδα καί τήν ἀπαντοχή ζοῦσε ἡ γιαγιά. Καί μέ τούς φόβους, πού τούς ξομολογίотανε στήν Παναγία τοῦ χωριοῦ. Ἦτανε συγχωριανές.

Θεοσεβούμενη ἦταν ἡ γιαγιά, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, ιδιαίτερα οἱ γυναῖκες. Δέν πέρναγε ὅμως τόν καιρό της μέ γονυκλησίες στήν ἐκκλησιά κι ἀνάβοντας τά καντήλια. Πῆρε τά πράγματα στά χέρια της. Εἶχε ἕναν γιό, ἔφηβο πιά, δύο μικρά κορίτσια, τόν γέρο πεθερό της πού συνέχιζε νά ξεστρεμματίζει τή λογγά μέσα στά γεράματα του. Εἶχε χρέη, τό σπίτι-προίκα πού τῆς ἔχτισαν τ' ἀδέρφια πρὶν παντρευτεῖ, τό μηλιακέικο, πού κάηκε στόν Ἐμφύλιο, εἶχαν ζῶα μικρά, κι ἀπό χοντρά, μιά φοράδα κι ἕνα ζευγάρι γελάδια. Εἶχαν καί χωράφια, ἄγωνα ὅλα, ἐκτός ἀπ' τή λογγά πού ἀκόμα δέν εἶχε γίνει χωράφι, ἕνα γούπατο στήν Καψάλα σέ μεγάλο ὑψόμετρο ὡς τρεῖς ὥρες νά πᾶς, πού ἔκανε μόνο πατάτες, ἕνα ἄλλο στά Ἰσιώματα, κάτι σάν ὀροπέδιο ἀνάμεσα σέ βαλανιδιές καί κέδρα, ἄνυδρο, τίς λογγές πού ἔκαναν φασόλια, μιά σάρρα καμωμένη ἀπό καμένο δάσος ἀπ' τόν πεθερό της ὅταν πρωτοῆλθε στό χωριό, πού ἔκανε τό πολύ ἕκατό ὀκάδες σιτάρι κάθε δύο χρόνια, ἂν καί τό περισσότερο φύτρο τό ἔτρωγαν οἱ λαγοί καί τά γίδια ὅταν ξέφευγαν τοῦ τσοπάνη, δύο τρεῖς πεζοῦλες στ' Ἀμπέλια πού ἔκαναν λίγο κριθάρι κι ὡς ἕκατό ὀκάδες κρασί, ἕναν μικρό κῆπο στό χωριό. Αὐτά. Ἀπ' αὐτά,

καί χωρίς άντρα, θά 'πρεπε νά ζήσει ή ίδια καί τά παι-
διά της. "Ηθελαν δουλειά, πολλή καί βαριά δουλειά. Μέ-
τό ζευγάρι τά γελάδια ὄργωνε ὄχι μόνο τά δικά της
ἀλλά καί ξένα γιά μεροκάματο ή γιά ἀνταλλαγή δου-
λειᾶς. Θέλει δύναμη τό ὄργωμα, εἶναι δύσκολο νά κά-
νεις ζάφτι τό ζευγάρι. "Ηταν ὅμως δυνατή γυναίκα ή
γιαγιά, άντρας στή δύναμη καί τήν ἀντοχή. Μέ τή φο-
ράδα πάλι ἀλώνιζε ξένα σιτάρια ή ἔκανε ἀγωγή. Κι
ἀγωγιάτισσα ή γιαγιά. Κατέβαινε μέσα ἀπ' τό ρέμα ὡς
τά Χάνια καί πάλι πίσω. Μόνη, καμιά φορά μέ τόν γιό
της, τόν Παντελῆ. Τά παιδιά πῆγαν σχολεῖο. Ὁ Πα-
ντελῆς τό τέλειωσε. Ἡ θεία Ἀμαλία ὡς τήν τρίτη, ή
μᾶνα ὡς τή δευτέρα, κορίτσια ἦτανε. Πάντως ἔμαθαν
νά διαβάζουν καί νά κουτσογράφουν ὀρθοσκοπίσματα.
Ὁ γέρο-παππούς δούλευε ἀσταμάτητα, ξεστρεμμάτιζε,
ἔσκαβε, κλάδευε. Ἐκαναν καλό κρασί ἀπ' τ' Ἀμπέλια,
κόκκινο, τό πούλαγαν καί κάτι ἔβγαζαν. Τά κουτσοπό-
ρευαν χωρίς νά ὑποταχθοῦν στή μοίρα, τήν παντοδύνα-
μη φύση ή τούς ἄρπαγες πού παραμόνευαν. Καί περι-
μεναν χαμπέρια τοῦ Μηλιάκη ἀπ' τήν Ἀμερική. Νά
τόν ἰδοῦνε νά ῥχεται οὔτε λόγος. "Ηξεραν καλά ὅτι ή
ἐρημοδικία θά τέλειωνε μετά τριάντα χρόνια, δέν θά τόν
ἔβλεπαν νωρίτερα ἀπ' τό 1940. Δέν τόν εἶδαν. Πέθανε
στό Ἄθηνς τῆς Τζώρτζια, τό 1937.

ὁ λήσταρχος Γιαγκούλας

Στό μεταξύ ἦρθε ή πείνα τοῦ 1916 μέ τόν ἀποκλεισμό
πού εἶχαν ἐπιβάλλει οἱ Ἀγγλογάλλοι, μαζί καί ή ἰσπανι-
κή γρίπη. Πέθαναν μερικοί. Κι ἔμαθαν πολλά τότε
ἀπό ἐκεῖνα τά παθήματα. Ἔτσι προετοιμάστηκαν γιά
τά πολύ χειρότερα πού ἦρθαν μέ τή γερμανοϊταλική Κα-
τοχή.

Ὅταν τά μολογοῦσε αὐτά ή γιαγιά ἦταν ὅλα μπερ-
δεμένα, χρόνια, ἄνθρωποι, καταστάσεις. Τά ὀνόματα καί
τά περιστατικά τά εἶχαν σκεπάσει ἴσκιοι. Δέν θυμόταν
ή δέν εἶχε μάθει ποτέ ἄν τόν γιό της, πού σκοτώθηκε

στόν πόλεμο, τόν εἶχαν ἐπιστρατεύσει ἢ ἂν εἶχε πάει ἐθελοντής στά τάγματα πού ὀργάνωναν οἱ Ἀμυνίτες στή Θεσσαλονίκη. Πιθανόν ἄλλωστε, γιατί οἱ περισσότεροι στό χωριό ἦταν βενιζελικοί. Ἐλάχιστοι, λένε, εἶχαν πάει στό «ἀνάθεμα» τοῦ Βενιζέλου πού ἔγινε στήν πλατεία. Ἐνας συγγενής τῆς γιαγιάς ἦταν φανατικός κωνσταντινικός. Ὁ Κωνσταντῖνος τό '12 τόν εἶχε χαιρετίσει διά χειραψίας, φαντάρο στή Μακεδονία. Τοῦ ἔκαψε τό χέρι ἐκείνη ἡ χειραψία. Τραυματίστηκε στό Γκουρνίτσοβο. Στήν Κατοχή ἕνας του γιός ἀπό χωροφύλακας ἔγινε ταγματасφαλίτης, ἕνας ἄλλος ἀπό Ἐλασίτης, μετά τό '45, ἔγινε μαυροσκούφης στή συμμορία τοῦ Σούρλα, ἐνῶ τόν πιό μεγάλο γιό, στοῦ Βουρλάκη τή συμμορία αὐτός, τόν ἐπιασαν οἱ ἀντάρτες καί τόν σκότωσαν. Βασιλικοί ἦταν ἐπίσης καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μιᾶς μεγάλης οἰκογένειας βλάχων πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στό χωριό ἐγκαταλείποντας τόν νομαδικό βίο. Ἐβγαλαν κι ἕναν γιό ἀξιωματικό πού στήν Κατοχή πῆγε στόν ΕΔΕΣ τοῦ Ζέρβα. Βασιλικοί ἦταν ἀκόμη δύο πού εἶχαν κάνει στά ξένα, ὁ ἕνας στήν Ἀμερική ὁ ἄλλος στήν Πόλη, πού γύρισαν πρῖν ἀπό τούς πολέμους μέ κάποιο καζάντι. Ἀπ' αὐτούς εἶχε δανεισθεῖ χρήματα ἢ γιαγιά μέ μεγάλο τόκο γιά τό φευγάτισμα τοῦ παπποῦ. Στούς βασιλικούς ἀνῆκαν καί οἱ οἰκογένειες δύο πρώην χωροφυλάκων. Σχεδόν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν βενιζελικοί καί στήν Κατοχή ἄλλαξαν. Τό χωριό, πού ἔχτισε ὁ stradioto Κοστριάς πρῖν ἀπό τρεῖς αἰῶνες, ἔγινε ἀριστερό.

Δέν ξέρω πῶς τά κατάφεραν μέ τά ἐλάχιστα πού διέθεταν, ὅταν πιά τέλειωσαν οἱ πόλεμοι, ἀγόρασαν ἕναν μισοχαλασμένο νερόμυλο στήν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Ὁ γέρο-Μηλιάκης ἐπισκεύασε τήν κάδη, τό μηχανισμό, τήν τσιατή καί ὁ μύλος δούλεψε. Ἡ γιαγιά ἔγινε καί μυλωνού. Βοήθαγε κι ὁ γέρο-Μηλιάκης στή δουλειά, ἂν

τσοπαναραῖοι

καί τά κουράγια του σώνονταν ἀπ' τά γηρατειά. Πέθανε τό '26. Βοηθοῦσαν καί τά κορίτσια. Παράτησαν ὡστόσο ἀκαλλιέργητα τά πολύ μακρινά χωράφια, ἀφοῦ πιά τό ἀλεύρι, σταρένιο καί καλαμποκίσιο, πού χρειαζόταν τό σπίτι ἔβγαινε ἀπ' τό ξάι.

Τά παρατημένα χωράφια τά ξαναθυμήθηκαν στήν Κατοχή πού καλλιεργήθηκε καί ἡ τελευταία σπιθαμή γῆς. Ἔτσι ζήσαμε. Θυμᾶμαι πού ἔφεραν σπίτι τρία φορτώματα πατάτες ἀπ' τήν Καψάλα. Πανηγύρι. Θυμᾶμαι τ' ἀλώνισμα τοῦ σιταριοῦ ἀπ' τά Στουρνάρια πού, παρατημένα ἀπό χρόνια, τά ἔσκαψαν καί τά ἔσπειραν τό φθινόπωρο τοῦ '42 ἡ μάνα καί ἡ γιαγιά. Ὁ πατέρας ἔλειπε ἀποστολή γιά νά στεριώσουν τά ἀντάρτικα καί οἱ ὀργανώσεις. Τόν βλέπαμε ἀραιά καί πού. Στό ἀλώνισμα, πού τό ἔκαναν βλάχοι μέ τέσσερα ἄλογα, οἱ μεγάλοι λύχνιζαν ὅλη νύχτα γιά νά ξεχωρίσει ὁ καρπός ἀπ' τ' ἄχαρα κι ἐμεῖς τά παιδιά κοιμηθήκαμε στήν ἄκρη τοῦ ἀλωνιοῦ, μέσα στά ἄχαρα καί τίς θυμωνιές. Στ' ἀλώνια ἐκεῖνα ἔλεγαν ὅτι πέρασαν νεραίδες. Μιλοῦσαν γιά «νεραϊδοκρουσμένους», «νεραϊδοπαρμένους» καί «νεραϊδογλειμμένους». Ἄν δέν πρόφτανες ν' ἀρπάξεις τό μαντίλι τῆς νεραίδας σοῦ 'παιρνε τή φωνή ἢ σοῦ στράβωνε τά τσαούλια. Ἄν τά κατάφερνες, ὅμως, σ' ἀκολουθοῦσε πειθήνια σ' ὅλη σου τή ζωή καί μόνον ἄν τῆς ξανάδινες τό μαντίλι γύριζε στόν κόσμο της. Γιά ὅσους εἶχαν πολύ ὄμορφα παιδιά, ἀγόρια ἢ κορίτσια, ἔλεγαν ὅτι στό σόι τους κάποιος παλιός πρόγονος κατάφερε ν' ἀρπάξει τό μαντίλι τῆς νεραίδας, τήν παντρεύτηκε κι ἔκανε παιδιά μαζί της. Ἀπό ἐκείνη τή νεραίδα κρατοῦσε ὁ σύγχρονος πανώριος ἢ ἡ πανωραία.

Ἐκεῖνες τίς μέρες, Ἰούλης 1943, ἀφοῦ τό σιτάρι ἀπ' τά Στουρνάρια πῆγε στό μύλο καί γύρισε σπίτι ἀλεύρι κάτασπρο, φάγαμε ψωμί καθαριο ὕστερα ἀπό σχεδόν δύο χρόνια. Ἦταν ἡ μεγάλη πείνα. Ἡ μάνα, ἐκτός ἀπό τό μεγάλο καρβέλι πού ἦταν γιά ὅλη τήν οἰκογένεια, μᾶς ζύμωσε στά παιδιά ἀπό ἓνα ὀλόκληρο στρογγυλό ψωμί, κατάδικό μας, νά τό τρώμε κατά τήν

ὄρεξή μας. Νά χορτάσει τό μάτι. Ὁ ἀδερφός μου κι ἐγώ τό φυλάγαμε τό δικό μας καρβέλι, νά μή σωθεῖ. Κόβαμε φέτες ἀπ' τῆς ἀδερφῆς. Ἦταν μόνο πέντε χρόνων καί οἱ διαμαρτυρίες της δέν λαμβάνονταν ὑπόψη.

Στό σπίτι τῆς γιαγιάς, ἐκεῖνα τά χρόνια μετά τούς πολέμους, ὅταν γύρισαν οἱ φαντάροι ἀπ' τήν Οὐκρανία καί τή Μικρασία, ὅσοι τελospάντων γύρισαν, τά πόρευαν καλούτσικα. Μέ πολλή δουλειά στά χωράφια καί τό μύλο ἀλλά δέν πεινοῦσαν πιά. Καί περίμεναν νέα ἀπ' τήν Ἀμερική.

Ξαφνικά ἦρθε τό πρῶτο γράμμα, θά ἦταν τό 1923 ἢ τό '24. Ζοῦσε. Ἦταν καλά. Ἐγκατεστημένος σέ μία πόλη πού τήν ἔλεγαν Ἄθηνες, Ἀθήνα, δούλευε σέ ἐμπορικό κατάστημα. Ἀργότερα ἀπό συντοπίτες πού ἐπέστρεψαν, «ἀμερικάνοι», ἔμαθαν ὅτι τό ἐμπορικό ἦταν δικό του, ὁ Μηλιάκης εἶχε προκόψει, εἶχε κάνει λεφτά. Καί πραγματικά, ἀραιά καί πού ἐρχόταν ἀπ' τήν Ἀμερική ἐπιταγή μέ κάποια δολάρια. Ἡ γιαγιά κι οἱ κόρες της, πού γίνονταν τῆς παντρειάς, ἦταν πιά «ἀμερικάνες». Πῶς τά κατάφερε ὁ φυγόδικος παππούς;

Ἐέρουμε τόν γενικό διάκοσμο στόν ὁποῖο ἔζησε αὐτά τά χρόνια καί λίγες λεπτομέρειες τῆς προσωπικῆς του ζωῆς, ἀπό τό 1910 πού βγῆκε στό περιβόητο Ἑλλίς Ἄιλαντ ὡσπου ἄρχισε νά στέλνει γράμματα καί λίγα δολάρια, χαμένος ἀπ' τούς δικούς του περίπου δεκαπέντε χρόνια. Ἀγνοούμενος.

Ὁ Δημήτριος Μηλιάκης ἦταν ἓνας ἀπό τούς εἴκοσι πέντε ἑκατομμύρια μετανάστες πού σωρεύτηκαν στήν Ἀμερική μεταξύ 1880 καί 1914, ὡς τότε πού ἄρχισε ὁ μέγας Πόλεμος. Εἴκοσι πέντε ἑκατομμύρια ψυχές. Μικρασιάτες, Πολωνοί, Ἑλληγες, Βαλκάνιοι, Ἑβραῖοι, Ἀρμένηδες, Ἴταλοί, Γάλλοι, Ἰσπανοί, Γερμανοί, Ἴρλανδοί, Κινέζοι, Γιαπωνέζοι, Μεξικάνοι, Πορτορικανοί, Ρῶσοι. Εὐρωπαῖοι οἱ πιό πολλοί, χωριάτες πού στήν προ-

στό Ἑλλίς Ἄιλαντ
ιατρική εξέταση

οἱ σύμμαχοι στοὺς
Βαλκανικοὺς.. ὁ Ἕλληνας,
ὁ Σέρβος, ὁ Βούλγαρος, ὁ
Μαυροβούνιος

ηγούμενη ζωή τους δέν εἶχαν ζήσει τό μεροκάματο, τήν ἐργοστασιακή πειθαρχία, τήν πόλη, τή βιομηχανία, τίς μηχανές. Πεινασμένοι οικονομικοί μετανάστες, πῆγαν στήν Ἀμερική νά καζαντίσουν, νά βροῦν τήν τύχη τους σ' αὐτή τή γῆ τῆς ἐλευθερίας πού ὁ καθένας ἔκανε ὅ,τι ἤθελε καί τῆς ἐπαγγελίας πού κέρδιζαν εὐκολα τά δολάρια. Τά ἔλεγαν αὐτά ὅσοι γύριζαν, τά ἔγραφαν οἱ ἔφημερίδες, τά ἔδειχναν οἱ διαφημίσεις γιά τά ὑπερωκεάνια πού φόρτωναν κόσμο ἀπ' τήν Πόλη, τόν Πειραιά, τήν Τεργέστη, τή Μασσαλία καί τόν πῆγαιναν στήν Ἀμερική. Δέν ἦταν ὅπως οἱ παλιότεροι μετανάστες αὐτοί. Οἱ παλιότεροι, οἱ Ἀγγλοσάξονες, οἱ Σκανδιναβοί, οἱ Γερμανοί, οἱ Ὀλλανδοί, οἱ Ἴρλανδοί ἦταν ἄνθρωποι τῆς πόλης, ἄστοί, ἐμπορευόμενοι, τεχνίτες καί κατά δεύτερο λόγο ἀγρότες πού ἔγιναν γρήγορα κτηματίες. Θί πρῶτοι δημιούργησαν τήν Ἀμερική τοῦ μεγάλου πλούτου, τοῦ πλούτου τοῦ κεφαλαίου. Οἱ δεύτεροι, προτεστάντες κυρίως, ἔφτιαξαν τήν Ἀνεξαρτησία, τό κράτος, τό ἀμερικανικό ἔθνος καί καρπώθηκαν τόν πλοῦτο πού δημιούργησε ἡ σκληρή δουλειά τῆς μεγάλης μετανάστευσης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου. Πρὶν ἀπό λίγο εἶχε τελειώσει ὁ Ἐμφύλιος, οἱ Βόρειοι νίκησαν τοὺς Νότιους. Ἡ ἀχανής Ἀμερική χρειαζόταν ἐργατικά χέρια, πολλά ἐργατικά χέρια, γιά νά κινηθεῖ ἡ μεγάλη βιομηχανία. Ὑπῆρχαν κεφάλαια, ὑπῆρχαν πρῶτες ὕλες, μέταλλα, ξυλεία, βαμβάκι, ἠλεκτρισμός, πετρέλαιο, ἀπέραντες ἐκτάσεις γῆς, μεγάλη ζήτηση, ἀλλά δέν ὑπῆρχαν χέρια νά δουλέψουν. Ἔτσι, ἄνοιξαν τά σύνορα κι ἄφησαν τόν κόσμο ἀπ' τά πέρατα τοῦ κόσμου νά μπεῖ στήν Ἀμερική. Οἱ νεοφερμένοι ὅμως, χωριάτες στή συντριπτική τους πλειοψηφία, κατέφθαναν κατά χιλιάδες στήν Ἀμερική γιά τά χωράφια τῆς. Νόμιζαν ὅτι ἡ γῆ ἦταν ἐλεύθερη. Δέν ἤξεραν ἀπ' τήν προηγούμενη ζωή τους τί εἶναι ἐργοστάσιο οὔτε ἤθελαν τό κλείσιμο στίς μηχανές. Ἔρρεαν πρός τή Δύση, ἄστατοι στά ἐργοστάσια.

Τότε παίχτηκε ἓνα μεγάλο παιχνίδι πού μετέτρεψε

τήν Ἀμερική σέ μεγάλη οἰκονομική δύναμη. Ἐπρεπε νά τιθασεύουν αὐτούς τούς ἀγρότες στά ἐργοστάσια, στά ἐργοτάξια, στά θεόρατα μπιλντινγκ τῶν πόλεων πού χτίζονταν ἀράδα. Νά τούς τιθασεύσουν, νά τούς κάνουν πειθαρχικούς ἐργάτες μέ κανονικό ὥραριο, ὥστε τό πρωί νά ἐπιστρέφουν στό ἴδιο ἐργοστάσιο, στό ἴδιο ἔργο, στόν ἴδιο ἐργοδότη, στήν ἴδια μηχανή πού εἶχαν ἀφήσει τό προηγούμενο βράδυ. Νά τούς δέσουν μέ τή μηχανή. Νά γίνουν ἐργατική δύναμη στήν ὑπηρεσία τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» πού εἶχε ἐπινοήσει καί ἐφαρμόσει μέ ἐπιτυχία ὁ μηχανικός Ταίλор. Ὁ ταιλορισμός ἤθελε ἀπελπισμένους ἀλλά πειθαρχικούς ἐργαζόμενους ὥστε νά λειτουργήσει ἡ ἀλυσίδα τῆς παραγωγῆς: «ἓνας ἐργαζόμενος-μία θέση ἐργασίας-ἓνα ἔργο» ἦταν τό δόγμα.

Οἱ μετανάστες δέν ἤξεραν ἀπό τέτοια. Κι αὐθόρμητα, ἀναρχα, ἀνέπτυξαν ἓνα γιγαντιαῖο κίνημα, τούς Ἐλεύθερους Ἐργάτες τοῦ Κόσμου, πού ἐκεῖνα τά χρόνια σάρωνε κάθε τόσο τήν Ἀμερική μέ ἀπρόβλεπτες συνέπειες. Ὁ πόλεμος, τά μεγάλα μεροκάματα πού πρόσφερε ἡ πολεμική βιομηχανία, οἱ ἐκβιασμοί, οἱ μαφίες, ἡ κρατική βία δάμασαν τελικά καί διέλυσαν αὐτό τό κίνημα. Τά ὑπόλοιπα, μετά τόν πόλεμο, τά φρόντισε ἡ ποτοαπαγόρευση. Πολλοί μετανάστες ἔγιναν Ἀμερικανοί πολίτες, στόν πόλεμο πῆγαν φαντάροι, ἐνσωματώθηκαν στό ἔθνος, ἀμερικανικότεροι τῶν Ἀμερικανῶν.

Αὐτό τό κλίμα γνώρισε ὁ παππούς ὅταν ἔφτασε στήν Ἀμερική. Αὐτός, ἀπ' τά ἔλατα τοῦ Νεχωριῦ, κυνηγημένος, δέν ἤξερε ἀπό τέτοια, οὔτε διέθετε τίποτ' ἄλλο ἐκτός ἀπ' τά δυνατά του χέρια καί τό πάθος του νά ζήσει. Δέν ξέρουσε ποῦ δούλεψε στήν ἀρχή, μέ ποιούς σχετίστηκε. Ἴσως λαντζέρης, ἴσως χαμάλης ἢ σέ γαπί. Κάτι λίγα γνωρίζουμε, πού διηγήθηκαν συντοπίτες. Ἐπαληθεύουμε ἄλλωστε τήν εἰκόνα τους ἀπό τά χολυγουντιανά φιλμ. Οἱ εἰκόνες ἀναπλάθουν τίς ἱστορίες κι ἔτσι ξεπερνοῦνται κάπως οἱ ἀπώλειες τῶν γεγονότων.

Ὁ παππούς ἔπιασε κάποτε δουλειά σέ μιὰ μεγάλη

ληστές τοῦ 19ου αἰώνα

εταιρεία πού ἔστρωνε σιδηροδρομική γραμμή κάπου πρὸς τὴν Ἄγρια Δύση, πού ἦταν ἀκόμη ἄγρια. Δέν ὑπῆρχαν πιά Ἰνδιάνοι, τούς εἶχαν λιανίσει. Οὔτε βουβάλια. Δούλεψε ἐργάτης σ' ἓνα τεράστιο ἐργοτάξιο μὲ χιλιάδες ἄλλους ἐργάτες, πού ἔστρωναν τὸ σιδηρόδρομο κατὰ τὴ Δύση. Ὁ παππούς ὅμως ἀπὸ κάποια στιγμή καί μετὰ, κι ἀφοῦ εἶχε τσακίσει πολλή πέτρα κι ἔκοψε ἄπειρα δέντρα, ἔπαψε νά εἶναι ἐργάτης. Μαζί μ' ἓναν Μεξικάνο ἀγόρασαν τὴν καντίνα πού προχωροῦσε μαζί μὲ τίς ράγες καί πουλοῦσαν στούς ἐργάτες ἀναψυκτικά, μπίρες, «σουβλάκια», λουκάνικα καί διάφορα ψιλοχρειώδη. Ἄν εἶχαν καί κορίτσια, ντυμένα μὲ ρόζ ταφτάδες, ὅπως τὰ ἔχουμε δεῖ στὰ ἔργα, δέν τὸ ξέρουμε. Ἴσως. Μπορεῖ κανεὶς νά φανταστεῖ, ἂν θέλει, ἱστορίες μὲ πιστόλια, καβγάδες, χαρτοπαιζίες, μεθυσμένους, κορίτσια, σκληροῦς ἐργοδηγούς, μηχανικούς μὲ κατανόηση καί τὸν παππού νά τὰ βγάζει πέρα μὲ τίς γροθιές του, θηρίο καθὼς ἦταν. Μπορεῖ νά τὸν φώναζαν γκρήκ ἢ γκρέκο ἢ μὲ ἄλλο παράνομα. Πάντως σ' αὐτὴ τὴ δουλειά, στίς ράγες πού πῆγαιναν πρὸς τὴ Δύση, ἔμεινε πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια. Κι ἔκανε λεφτά. Μ' αὐτὰ τὰ λεφτά ἀνοίξε τὸ ἐμπορικό στήν Τζώρτζια, ἀπ' αὐτὰ ἔστειλε ποῦ καί ποῦ στοῦ σπίτι, στίς δικές του «ἀμερικάνες».

κλαρίτης

Στό χωριό μαθεύτηκε γρήγορα ὅτι ὁ Μηλιάκης ἔκανε λεφτά στήν Ἀμερική. Οἱ κόρες του, οἱ κόρες τῆς Μηλιακοῦς τῆς μυλωνοῦς, ἔγιναν πολύφερνες. Ἦταν πιά τῆς παντρειάς. Τίς ζητοῦσαν γιὰ τὴν προίκα βέβαια, πού θά ἔδινε ὁ ἀμερικάνος πατέρας τους, ὁ φονιάς. Κι οὔτε θά μέτραγε ὅτι ἦταν ὁμορφα κορίτσια, ἂν κρίνω ἀπὸ μιά φωτογραφία πού ἔβγαλαν κατὰ τὸ '25 νά στείλουν στὸν πατέρα τους. Δέν τίς ζητοῦσαν μόνο μὲ τὰ συνηθισμένα προξενιά. Μπῆχαν στὴ μέση καί οἱ ληστές πού ἤθελαν νά τίς ἀρπάξουν. Γιὰ λύτρα ἀπ' τὸν ἀμερικάνο. Γιατί, μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, εἶχαν

γεμίσει ληστές τά βουνά. Ήρθε ή δεύτερη ληστοκρατία, όχι τόσο μεγάλη σάν εκείνη τοῦ 19ου αἰώνα μετά τό '21, πάντως βγήκαν στό κλαρί πολλοί. Στόχος τους κυρίως ἦταν νά ἀρπάξουν λύτρα ἀπό ἀμερικάνους, πού ἄρχισαν νά ἐπιστρέφουν ἀπ' τήν Ἀμερική, νά χτίζουν ώραῖα σπίτια στά χωριά, νά παντρεύονται κορίτσια ἀπ' τόν τόπο τους. Τά δολάρια, ὅπως πάντα, ἦταν περιζήτητα. Ὑπῆρχαν ὅμως καί ἀμερικάνοι πού μαγκούφηδες φύγανε μαγκούφηδες γύρισαν, ἀδέκαροι.

Ένας ἀπ' αὐτούς, τούς πλούσιους, ἔδωσε λεφτά καί χτίστηκε ἕνα πολύ ώραῖο σχολεῖο στό χωριό. Πέτρινο, μέ μεγάλη αἴθουσα, ώραῖα θρανία, μεγάλα παράθυρα, δωμάτιο νά μένει ὁ δάσκαλος καί γραφεῖο μαζί, μεγάλο προαύλιο, ἐποπτικά ὄργανα κι ὄλους τούς ἥρωες τοῦ '21 κρεμασμένους στόν τοῖχο γύρω γύρω. Εἶχε καί δύο κερασιές στό προαύλιο, πού μήνα Ἰούνιο ωρίμαζαν τά ὑπέροχα πετροκέρασά τους. Τέλειωνε τότε τό σχολεῖο καί τά παιδιά τῆς βῆς, μόνον αὐτά, ἀνέβαιναν στίς κερασιές καί μάζευαν τά κεράσια μέ τά καλάθια πού ἀνεβοκατέβαιναν. Τά ρίχναμε ὅλα σέ μιά κουβέρτα καί ὁ δάσκαλος τά μοίραζε σέ ὄλους σέ ἴσα μερίδια.

Στήν πλάτη τοῦ δασκάλου, πίσω ἀπό τήν ἔδρα, ὑπῆρχε ἕνας μεγάλος ἔγχρωμος γεωφυσικός χάρτης τῆς Εὐρώπης. Πόλεις, ποτάμια, κάμποι, βουνά πανύψηλα, ὄρη σημειωμένα μέ λευκό χρῶμα, λίμνες, θάλασσες, χερσόνησοι, πολύ ὄμορφα ὅλα, παραστατικότητα. Τά χειμωνιάτικα βράδια μαζεύονταν ὄλοι οἱ χωριανοί στό σχολεῖο, μέ τή σόμπα νά καίει, πότε γιά συνεδρίαση μέ τούς ἀντάρτες, πότε γιά νά κουβεντιάσουν τά τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης. Στό σχολεῖο συνεδρίαζε τό Λαϊκό Δικαστήριο, ἐδῶ ἔφερναν καμιά φορά λαβωμένους ἀντάρτες. Τό σπουδαιότερο πού γινόταν στό σχολεῖο ἦταν τό διάβασμα τοῦ ἀνακοινωθέντος. Τό ἀνακοινωθέν ἦταν παράθυρο ἀνοιχτό στόν κόσμο. Ἐρχόταν μέ τό μαγνητικό τηλέφωνο ἢ μέ σύνδεσμο τοῦ ΕΑΜ κι ἔτσι μάθαινε ὁ κόσμος τί γινόταν στά θέατρα τοῦ πολέμου, στή Σικελία, στό Ἀνατολικό Μέτωπο, πόσο προχω-

ὁ Μπελής

ροῦσαν οἱ Σοβιετικοί, ποιά ἦταν ἡ γραμμὴ τοῦ ἀγώνα. Κι ἔπαιρναν ὅλοι τό λόγο, μέ τή σειρά, ἄνδρες καί γυναῖκες. Μιά γυναίκα ἓνα βράδυ σηκώθηκε ἀπ' τήν κάρεπλα της καί εἶπε: «Συναγωνιστές καί συναγωνίστριες, καλησπέρα σας». Καί κάθησε, δέν ἤξερε ἢ δέν μπορούσε κάτι ἄλλο νά πεῖ. Πάντως πῆρε τό λόγο. Κι αὐτό ἦταν μιά ἀπ' τίς τεράστιες ἀλλαγές τῆς ἐποχῆς.

Στόν γεωφυσικό χάρτη τῆς Εὐρώπης οἱ ὑπεύθυνοι σημάδευαν μέ κόκκινες πινέζες τή διάταξη τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ στό Ἀνατολικό Μέτωπο καί μέ πινέζες μαῦρες τή διάταξη τῶν Γερμανῶν. Κάθε ἐβδομάδα οἱ πινέζες μετατοπιζόνταν πιο δυτικά, πιο νότια, ὥσπου ἦλθαν ὡς τά ἑλληνικά σύνορα μέ τή Βουλγαρία. Καί μεῖς μαθαίναμε τά ὄρη, τούς ποταμούς, τίς πόλεις, τά λιμάνια, τούς στρατηγούς, ὀνόματα μυθικά ὅπως Ζούκωφ, Μπουντιένι, Βοροσίλωφ, Μοντγκόμερι, Ἀιζενχάουερ, Ντέ Γκώλ, Τίτο, τούς ἀνταμώνουμε στό ἥρωο τοῦ μυαλοῦ μας μέ τόν Μπότσαρη, τόν Καραϊσκάκη, τόν Διάκο, τόν Ἀντροῦτσο, τή Μαντώ Μαυρογένους πού μᾶς κοίταζαν ἀρειμάνια ἀπ' τά κάδρα τους, προσθέταμε καί τούς ζωντανούς ἥρωες πού τούς βλέπαμε νά καταφθάνουν στό χωριό μέ τά γένια τους καί τά φουσεκλίκια τους, τόν Περικλῆ, τόν Ἄρη, τόν Μπελή, τόν Ἐρμῆ. Δέν νομίζω ὅτι λαθέψαμε στά ὅσα μάθαμε σ' ἐκεῖνο τό σχολεῖο πού ἔχτισε ὁ ἀμερικάνος. Δέν ὑπάρχει πιά δέν ὑπάρχουν κἀν τά ἀγκωνάρια του, τά πῆραν γιά χτίσιμο στά γύρω σπίτια, ὅταν παρατημένο κατέρρευσε. Δέν ὑπάρχουν πιά οὔτε οἱ ὑπέροχες ρόζ τριανταφυλλιές πού κλάρωναν γύρω στά παράθυρα. Οἱ κερασιές γέρασαν, ξεράθηκαν. Στό σχολεῖο αὐτό στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1944 ἔγινε ἡ πρώτη συνδιάσκεψη τοῦ ΕΑΜ. Εἶχαν ἔρθει ἐκπρόσωποι του ἀπ' ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ἐγώ δέν θά μπορούσα νά τό ξέρω ἢ νά τό θυμᾶμαι. Μοῦ τό εἶπε ὅμως στά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας ὁ Ἀλέκος Παπαναγιώτου, πού εἶχε ἔρθει ἐκπρόσωπος στή συνδιάσκεψη ἀπό τή Βέροια! Μετά εἶδα τό γεγονός καί στά χαρτιά.

καμμένο Καρπενήσι (1944)

Οί ληστές, λοιπόν, ήθελαν ν' αρπάξουν τίς κόρες τοῦ παπποῦ γιά λύτρα. Καπετάνιος τους ἦταν ἕνας Παρούσης ὀνόματι, καί τά ἀποσπάσματα δέν μποροῦσαν νά κάνουν τίποτε. Εἶχαν συνένοχους καί συνέταιρους κάτι καθάρματα ἐνωμοτάρχες τῆς Χωροφυλακῆς. Πάντως αὐτόν τόν Παρούση, μέ δύο τρεῖς ἄλλους τοὺς ἔπιασαν καί τοὺς ἐκτέλεσαν κάπου στόν Ὀλυμπο τό 1932 ἢ '33. Τότε τέλειωσε ἡ δεύτερη ληστοκρατία. Ἐλάχιστοι ἔμειναν στά βουνά καί κρύβονταν. Μερικούς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς βρῆκε ὁ Στρατῆς Δούκας, τό 1936, στά βουνά τῶν Ἰωαννίνων. Ὅμως ὅταν κατέρρευσε τό μέτωπο, 1941-42, ξαναφούντωσαν πάλι μέ ληστές τά βουνά. Τοὺς ἔλεγαν «κλαρίτες». Τρομεροί. Λήστευαν τόν κόσμο μέσα στήν πείνα καί τήν Κατοχή. Ὁ Ἄρης τοὺς ἄλλαξε τά φῶτα: ἡ στόν ΕΛΑΣ μαχητές ἡ σᾶς φάγαμε, τοὺς παρήγγειλε. Πολλοί μπῆκαν στόν ΕΛΑΣ, μέ τά χαντζάρια τους, τίς γενιάδες τους καί τίς φουστάνελες τους. Καί κράτησαν τό λόγο τους, ἀκατάβλητοι, ἀπόκοτοι πολεμιστές ὡς τό τέλος, ὡς τό 1949.

Ὅμως οἱ ληστές τοῦ 1923-30 δέν γνοιάζονταν γιά τέτοια. Λύτρα ἤθελαν. Τά κορίτσια τῆς γιαγιάς κινδύνεψαν. Ἐμπειρῆ ὅμως καί παλικαροῦ, γιατί ἤξερε ἀπ' τά δικά της ὅταν ἦταν νέα, τά ἔβαλε πέρα, παρ' ὅλο πού δέν εἶχε πιά τ' ἀδέρφια της νά τήν ὑπερασπίσουν μέ τά καριοφίλια. Τά κορίτσια τά ἔκρυβαν τή νύχτα στό σπίτι τοῦ παπᾶ, τή μέρα δέν τ' ἄφηναν νά βγοῦν ἀπ' τό χωριό. Ὁ Παρούσης μέ τοὺς δικούς του ἦρθε καί ξαναἤλθε χωρίς ἐπιτυχία. Ἀλλά φοβέριζε. Κάποιοι σφύριξαν τῆς γιαγιάς ὅτι θά ἔρχονταν οἱ ληστές ἕνα βράδυ. Κι ἐκείνη, μ' ἕναν ἀνιψιό της καί κάτι πανάρχαια κουμπούρια, τοὺς περίμενε πίσω ἀπό μιά μάντρα καί τοὺς ἔριξε δύο τρεῖς κουμπουριές. Στό βρόντο, ἀλλά οἱ ληστές ἔγιναν λαγοί. Ὑστερα πῆγε στό Καρπενήσι, φώναξε, φοβέρισε τόν διοικητή καί τοὺς ἄλλους τῆς Χωροφυλακῆς, εἶχε καί κάτι γνωστούς καί κατάφερε νά φέρι ἀπόσπασμα στό χωριό. Τό ἀπόσπασμα πῆρε τά κορίτσια μαζί μέ τή γιαγιά καί τίς μετέφεραν στή Λα-

καμμένο Καρπενήσι (1944)

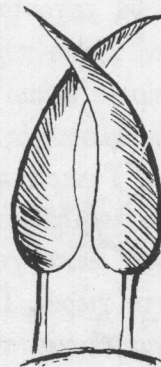
μία. Συνοδεία. Ἀπό κεῖ στή Λάρισα γιά λίγο καιρό, σέ μακρινούς συγγενεῖς, ὥσπου νά περάσει τό κακό. Στή Λάρισα ἔμειναν δύο χρόνια, ἡ μάνα μου καί ἡ θεία ἡ Ἀμαλία.

Ὁ Παρούσης ἐκτελέστηκε, ὁ τόπος ἠρέμησε. Ἡ θεία ἡ Ἀμαλία παντρεύτηκε ἕναν σιδηροδρομικό στή Λάρισα, τόν μπάμπια-Θανάση. Καλός ἄνθρωπος, τόν ἔφαγε τό τρένο σαράντα χρόνια. Πέθανε φυματικός ἢ ἀπό καρκίνο τοῦ πνευμονιοῦ, κάπνιζε συνέχεια τό ἕνα τσιγάρο πάνω στ' ἄλλο. Ἡ θεία ἡ Ἀμαλία ἔμεινε ἀπό τότε στή Λάρισα μέ τέσσερα παιδιά, τά πρωτοξάδερφά μου. Μέ τόν πόλεμο ἤρθαν κι αὐτοί στό χωριό κι ἔσκαβαν τά παρατημένα χωράφια τους νά ζήσουν. Ὑστερα παντρεύτηκε κι ἡ μάνα, μέ δικαστικό ἀπ' τό Καρπενήσι. Στό Καρπενήσι γεννηθήκαμε, ὁ ἀδερφός μου τό 1934, ἐγώ τό 1936, ἡ ἀδερφή τό 1938.

Ὁ παππούς ἀπ' τήν Ἀμερική προίκισε ὅπως ἔπρεπε τίς κόρες του, καί πότε πότε ἔστελνε ἔμβασμα. Πέθανε, ξαφνικά ἀπό ἄνθρακα πού τοῦ ἔπνιξε τό λαιμό, τό 1937. Ἔβαλαν δικηγόρο οἱ δικοί μου στήν Ἀμερική γιά τήν ἐκκαθάριση καί τά κληρονομικά. Ἀπό τά πολλά λεφτά, πού ἔλεγαν ὅλοι οἱ ἀμερικανοί συντοπίτες ὅτι εἶχε, ξεκαθάρισαν ὅλα κι ὅλα εἴκοσι χιλιάδες δραχμές. Τά τρία τέταρτα ἡ θεία Ἀμαλία καί ἡ μάνα μου, τό ἕνα τέταρτο ἡ γιαγιά, ἡ Μηλιακοῦ. Αὐτά. Ἕνα τίποτε, ὕστερα ἀπό τόσα καί τόσα ἐπί μισόν αἰώνα. Ὁ πατέρας μου ἤθελε νά πάρει ἄδεια ἄνευ ἀποδοχῶν νά πάει στήν Ἀμερική, νά ἐρευνήσει ἐπιτόπου τά περιουσιακά. Δέν τό ἀποφάσισε.

παιδιά τοῦ πολέμου στά
βουνά

ΕΠΙΛΟΓΟΣ
ΑΦΟΥ Ο ΠΑΠΠΟΥΣ,
Ο ΦΟΝΙΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΗΛΙΑΚΗΣ,
ΔΕΝ ΗΤΑΝ ΠΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ

Μιά μέρα κατά τά τέλη του 1938 κάποιος τραπεζικός υπάλληλος, γνωστός του πατέρα μου, τον πληροφόρησε ότι στο υποκατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος, στη Λαμία, υπήρχε ένας λογαριασμός, τεσσάρων εκατομμυρίων δραχμῶν, στο ὄνομα του Δημητρίου Μηλιάκη. Προφανῶς ὁ παππούς κατέθετε τά χρήματα σέ προσωπικό λογαριασμό γιά νά του βρεθοῦν ὅταν θά ἐπέστρεφε στήν Ἑλλάδα μετά τήν ἐρημοδικία. Δέν πρόφτασε, ἀλλά κι οὔτε εἶχε εἰδοποιήσει τούς δικούς του γι' αὐτή τήν κατάθεση. Γιά νά τά εἰσπράξουν οἱ κληρονόμοι δέν μπορούσαν νά ἐπικαλεστοῦν τή μαρτυρία τοῦ υπαλλήλου, θά πήγαινε φυλακή ὁ ἄνθρωπος, τραπεζικό ἀπόρρητο κλπ. Ἔστησε, λοιπόν, ὁ πατέρας μου μιά ἱστορία γιά ἀναψηλάφηση τῆς δίκης πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μνήμης τεθνεῶτος, δέν ξέρω πῶς κολάστηκε τό ζήτημα νομικά. Μέ συμπαιγνία καί τοῦ φίλου του εἰσαγγελέα, διατάχθηκε ἔρευνα καί στά περιουσιακά τοῦ τεθνεῶτος κι ἔτσι, νομίμως, βρέθηκε ἡ κατάθεση τῶν τεσσάρων εκατομμυρίων δραχμῶν. Ποσό μυθικό γιά ἐκείνη τήν ἐποχή. Ὡσπου νά τελειώσουν οἱ διαδικασίες καί νά εἰσπράξουν τά χρήματα, ἕνα ἑκατομμύριο ἡ γιὰ γιά κι ἀπό ἐνάμισυ οἱ ἀδερφές, ἔφτασε Σεπτέμβρης, ἀρχές Ὀκτώβρη τοῦ 1940. Ὁ πόλεμος ἐρχόταν, ὅλοι τόν περίμεναν ἀπό μέρα σέ μέρα. Τά λεφτά ἦταν σάν ἀναμμένα κάρβουνα, ἔπρεπε νά φύγουν ἀμέσως ἀπ' τά χέρια, νά γίνουν γῆς. Ἡ θεία ἡ Ἀμαλία καί ἡ γιαγιά ἀγόρασαν ἕνα σπίτι παλιό στή Λάρισα καί μαζί μ' αὐτό μιά μεγάλη ἔκταση παραποτάμια στόν Πηνειό, ἄγονη. Κι ἔτσι ἀπορρόφησαν τά λεφτά. Τό 1962-63 ἡ ἄγονη αὐτή ἔκταση μπῆκε στή βιομηχανική ζώνη Λαρίσης καί ἀπό τήν ἀπαλλοτριώση ἀποζημιώθηκαν ἀρκετά καλά.

Ξυπόλυτο τάγμα

Ἐπιασαν τόπο τά λεφτά τοῦ παπποῦ. Δέν ξέρω πόσο, ἀλλά δέν ἔχει σημασία, δέν πῆγαν χαμένα.

Ἡ μάνα μου, μέ καμιὰ πενηνταριά χιλιάδες, τήν τελευταία στιγμή σχεδόν, ἀγόρασε ἕνα παλιόσπιτο, γιατί ἐμεῖς δέν εἴχαμε σπίτι στό χωριό. Ἐβαλαν μαστόρους νά τό ξαναχτίσουν, ἤρθε ὁμως ὁ πόλεμος κι αὐτοί ἔφυγαν γιά τό μέτωπο. Τό συνέχισαν κουτσά στραβά γέροντοι μαστόροι, ἔφτιαξαν καί τή στέγη, τήν ἀνοιξη πιά τοῦ '41. Ἐκεῖ ζήσαμε στήν Κατοχή, σέ ἄφτιαχτο ἐσωτερικά σπίτι, ἀλλά λίγο λίγο ἔφτιαχναν ἕνα πάτωμα, σοβάντιζαν ἕναν τοῖχο. Στόν Ἐμφύλιο ἔπαθε ζημιές. Τό ξεκαινούργωσαν μετά. Τό ἔχει τώρα ἡ ἀδερφή μου.

Τά πολλά λεφτά ἔμειναν στήν τράπεζα. Ὁ πατέρας ἔψαχνε νά ἀγοράσει στήν Ἀθήνα, δύσκολο ὁμως, κανείς δέν πουλοῦσε παραμονές πολέμου. Τελικά βρῆκε ἕνα ἀπό ἐκεῖνα τ' ἀρχοντικά τῆς ὀθωνικῆς ἐποχῆς, στό Γαλάτσι. Τά συμφώνησαν μέ τόν πωλητή, πῆγαν στόν συμβολαιογράφο γιά τά συμβόλαια. Διαφώνησαν ὁμως γιά τά συμβολαιογραφικά ἔξοδα, πού ὁ πατέρας ἤθελε νά τά πληρώσουν μισά μισά, ἀλλά ὁ πωλητής δέν δεχόταν. Τό συμβόλαιο δέν ὑπογράφηκε ἐκείνη τήν ἡμέρα. Συμβιβαστικός ὁ συμβολαιογράφος κανόνισε νέα συνάντηση τῆ Δευτέρα, νά τό ξανασκεφτοῦν στό μεταξύ. Στό ραντεβού τῆς Δευτέρας ὁ πωλητής δέν παρουσιάστηκε. Τήν Κυριακή τό βράδυ, 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, κηρύχτηκε ὁ ἑλληνοϊταλικός πόλεμος. Ὁ πωλητής μᾶλλον θά ἀναψε λαμπάδα. Ὁ πατέρας τά δικά του, γιά χρόνια.

Τό μεράδι τῆς μάνας ἀπ' τά λεφτά τοῦ παπποῦ ἔμεινε στήν τράπεζα. Ὁ πόλεμος, ἡ Κατοχή, ἡ πείνα, τά ἀντάρτικα, οἱ διώξεις, καινούργια προβλήματα, καινούργια καθήκοντα, ἀρκεῖ τό κεφάλι νά ἔμενε πάνω στό λαιμό. Κανείς δέν σκεφτόταν τά λεφτά στήν τράπεζα, παρ' ὅλο πού στήν πείνα ξεπούλησαν τά πάντα γιά λίγο λάδι κι ἀλεύρι. Ποτέ, ὡστόσο, δέν θυμᾶμαι νά ἔγινε κουβέντα στό σπίτι, οὔτε τότε οὔτε ἀργότερα.

Στήν Ἀπελευθέρωση ὁ ὑπουργός Οἰκονομικῶν τῆς Κυβέρνησης Ἐθνικῆς Ἐνότητας, Ἀλέξανδρος Σβῶλος,

ἀντάρτισσες τοῦ ΔΣΕ

ἔφτιαξε τὸ νόμο 18 πού ὄριζε ὅτι μιά δραχμὴ προπολεμικὴ ἐξισώνεται μὲ μιά δραχμὴ μεταπολεμικὴ. Τὸ ἐνάμισυ ἑκατομμύριο τῆς μάνας ἦταν πιά ἓνα τίποτε, τὸ ἐξανέμισε ὁ πληθωρισμός. Ἔλεγαν τότε, κι ὡς πολὺ ἀργότερα, ὅτι οἱ κομμουνιστές, ὁ ὑπουργὸς Ἀλέξ. Σβῶλος ἐν προκειμένῳ, ἔφαγαν τὰ λεφτὰ τοῦ κοσμάκη.

Δέν ἤξερα τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά, οὔτε γιὰ τὸ φόνο πού διέπραξε ὁ παππούς, οὔτε ὅλα ὅσα ἰστόρησα. Ξέραμε μόνο ὅτι ὑπῆρξε κάποιος παππούς πού πέθανε στὴν Ἀμερική. Κατὰ τὸ 1962-63 ἐπέστρεψε ὀριστικὰ στὸ Νεοχώρι ἓνας ἀμερικάνος, πολὺ γνωστός τοῦ παπποῦ, εἶχε ζήσει κι αὐτὸς στὴν ἴδια πόλη. Κι ἔλεγε διάφορα γιὰ τὸν Μηλιάκη. Ἔτσι παρακινήθηκα κι ἄνοιξα κουβέντες γιὰ τὸν παππού μὲ τὴ μάνα, τὴ γιαγιά, τὸν πατέρα. Κι ἦταν σάν νά τοὺς ἐνοχλοῦσε αὐτὴ ἡ κουβέντα, ἰδίως τὴ γιαγιά πού πέραγε ἀπὸ τὸ ἓνα στ' ἄλλο, τὰ μπέρδευε καὶ συνεχίζαμε ἄλλη φορά. Τὰ κράτησα ὅσα ἄκουσα, τὰ ἀνακάτωσα μὲ ἄλλα λίγο ἀπόμακρα ἀπὸ τὸ βίο τοῦ παπποῦ, πάντως ἀληθῆ καὶ σχετικὰ, κι ὅλα μαζί τὰ ἰστόρησα ἐδῶ ὡς minima memorialia. Εἶναι τὰ ἐλάχιστα οἱ ἱστορίες αὐτές πού ξαναφέρνουν πίσω τὸν χαμένο χρόνο.

Ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ παπποῦ ἐγὼ δέν ἔχω παρά δύο ἐνθυμήματα, ἔμμεσα καὶ τὰ δύο.

Τὸ ἓνα: τὸ ὑπερφυσικὸ τσεκούρι του. Αὐτό μοῦ ἔδωσε τὸ μέτρο ἀπ' τὸ μπόι του, ἔλεγε ἀλήθεια ἢ γιαγιά.

Τὸ ἄλλο: τὸν Μάρτη τοῦ 1945, λίγο μετὰ τὴ Βάρκιζα, ἦλθε ὁ πατέρας ἀπ' τὴ Λαμία. Ὡς πληρεξούσιος τῆς μάνας πέρασε ἀπ' τὴν τράπεζα καὶ εἰσέπραξε ἐκεῖνα τὰ ξεχασμένα λεφτὰ τοῦ παπποῦ. Ἔφερε στὸ χωριὸ ὅ,τι μπόρεσε ν' ἀγοράσει μὲ τὸν ἐκχρηματισμένο καὶ ὑποτιμημένο βίο τοῦ παπποῦ. Δηλαδή:

- Μιά κούτα τσιγάρα γιὰ τὸν ἴδιο.
- Μιά καφέ μαντίλα γιὰ τὴ μάνα, μὲ λουλουδάκια πράσινα γύρω γύρω ἢ κίτρινα, δέν θυμᾶμαι καλά.

ὁ Κώστας Καβρέτζης
(καπετάν Κωστούλας)

• Ένα κουτί καραμέλες άστακου, γεμιστές, γιά μās τά παιδιά.

Ή μάνα δάκρυσε. Άπό τόν πατέρα της, πού δέν τόν γνώρισε, ύστερα από τόσα καί τόσα δέν είχε άπομείνει παρά μιά μαντίλα. Έμείς όμως δέν καταλάβαμε γιατί έκλαψε. Ήταν πολύ ώραϊες οί καραμέλες. Ήτρωγα καραμέλες γιά πρώτη φορά.

Άγγελος Ήλεφάντης
Πάσχα 2001

ό στρατηγός Σαράφης, ό Κωστούλας, ό Άρης,
πίσω ό Λέων

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ἀλατζάς, φτηνό βαμβακερό ύφασμα

ἀλογοσύρτης, ἀλογοκλέφτης

ἄμπλας, πηγή που ἀμβλύζει τό νερό της, ἀπ' τή γῆ πρὸς τήν ἐπι-
φάνεια

γιδοβίτσα, μεγάλο κοπάδι γιδιῶν

γούπατο, ἔδαφικό κοίλωμα

καθάριο, σιταρένιο ψωμί

κατάλυμα, σπίτι διανυκτέρευσης τῶν ἀνταρτῶν. Τό ρύθμιζαν οἱ
τοπικές ὀργανώσεις

κλαβανή, ἄνοιγμα στό ταβάνι πρὸς τή στέγη

κοκόσια, ξερό καρύδι

κατσαμάκι, ζύμη ἀπό καλαμποκάλευρο

λιάτα, τσεκούρι μέ φαρδιά κόψη

μαντάνι, νερόμυλος γιά τήν ἐπεξεργασία μάλλινων ὑφαντῶν

μαρκάλος, ἡ ὀργανωτική περίοδος τῶν αἰγοπροβάτων, μήνα
Σεπτέμβρη

ντριλι, φτηνό βαμβακερό ύφασμα

ὀβίδες, ἐγκαιροφλεγεῖς, συγκρουοφλεγεῖς, βλήματα πυροβολικοῦ· οἱ
πρῶτες θραύονται λίγα δευτερόλεπτα πρὶν ἀπό τήν πρόσκρουση
στό ἔδαφος, οἱ δεύτερες μέ τήν κρούση

ξεστρεμματίσμα, ξεστρεμματίζω, βαθύ σκάψιμο ἄγριας γῆς, που
ποτέ δέν ἔχει καλλιεργηθεῖ πρὶν

πέταβρα, σανίδια σκιστά, μέ τσεκούρι

ράμμα, τό ἴχνος τῆς εὐθείας γραμμῆς πάνω στό κούτσουρο, ὀδηγός
γιά τό πριόνι. Σχηματίζεται μέ ἕνα μάλλινο βαμμένο ράμμα

ρόγα, ἀμοιβή τοῦ τσοπάνη σέ εἶδος γιά μιὰ ὀρισμένη περίοδο
ποιμανσης, συνήθως ἀπό Ἁγίου Γεωργίου ὡς Ἁγίου Δημητρίου

σάρρα, ἔδαφος ἐπικλινές, χαλικῶδες

σαμαρίνα, καρβάνι μουλαριῶν καί ἀλόγων γιά μεγάλες διαδρομές

σαρμανίτσα, ξύλινη κούνια γιά τά μωρά

σιάπκα, μαῦρος σκοῦρφος, καυκασιανῆς προέλευσης, ἀπό δέρμα μι-
κροῦ ἄρνιοῦ μέ τό μαλλί στό ἐξωτερικό του. Τέτοιο σκοῦφο φο-
ροῦσαν οἱ ἀντάρτες τοῦ Ἄρη, γι' αὐτό ὀνομάστηκαν «μαυρο-
σκούφηδες»

τσαούλια, σαγόνια

τσιατή, ξύλινη στέγη, βάση γιά τά κεραμίδια

τεζιάκι, ξύλινη βάση παραδοσιακοῦ πριστηρίου, που πάνω της τοπο-
θετοῦνται οἱ κορμοί τῶν δένδρων γιά νά βγάλουν μέ τό σани-
δοπρίονο τά σανίδια

στήν Ἀλβανία

το Βελούχι καί τό Νεχώρι

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΥΠΟΜΝΗΣΗ

Θεώρησα ἀναγκαῖο, νά προσθέσω ἐδῶ, μέ ἄκρα συντομία, μερικές ἱστορικές πληροφορίες.

• Οἱ *stradioti* ἦταν μισθοφόροι, βαρεῖά ὀπλισμένοι καί ἐφιπποὶ συνήθως, στήν ὑπηρεσία τῶν Βενετσάνων καί ἐδρασαν στή διάρκεια τῶν Τουρκοβενετσάνικων πολέμων στήν Πελοπόννησο τόν 15ο ὡς καί τόν 17ο αἰώνα. Συχνά ἄλλαζαν στρατόπεδο κι ἔμπαιναν στήν ὑπηρεσία τῶν Τούρκων. Ὁ Κοστριάς, πού ἀναφέρεται στό κείμενο ὡς οἰκιστής τοῦ χωρίου Κοστριά ἢ Κοστριάδος (ἀπ' τή σύζυγό του Μαρία), ἦρθε διωκόμενος ἀπ' τήν Πελοπόννησο στό Καρπενήσι, ἀρχές 17ου αἰώνα καί μπήκε στήν ὑπηρεσία τοπικοῦ μπέη.

Ἡ Ἁγία Τριάδα στό Καρπενήσι κτίστηκε τό 1610.

• Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Νεχωριοῦ, συνεχῶς σέ κατιοῦσα μετά τήν Ἐπανάσταση, ἔχει ὡς ἐξῆς: 1879: 354 κάτοικοι, 1889: 294, 1896: 311, 1907: 303. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀπό τή *Γεωγραφική, Διοικητική καί πληθυσμιακή ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδος, 1821-1971*, τοῦ Μιχ. Χουλιαράκη, ΕΚΚΕ, 1974.

Στήν ἀπογραφή τοῦ 1920 τό Νεχώριον Τυμφρηστοῦ φέρεται μέ 260 κατοίκους, τοῦ 1928 μέ 259, τοῦ 1940 μέ 287, τοῦ 1951 μέ 128, τοῦ 1961 μέ 99, τοῦ 1971 μέ 71, τοῦ 1981 μέ 115 καί τοῦ 1991 ἐπισημῶς ἔχει 160. Στήν πραγματικότητα ὁ πληθυσμός αὐτός εἶναι πλασματικός. Φτιάχεται μέ τή γνωστή μεταφορᾶ πληθυσμοῦ τήν ἡμέρα τῆς ἀπογραφῆς.

ή Αύστρο-αμερικάνα, υπερωκεάνειο Πειραιάς-Νέα Υόρκη

• Δέν μπόρεσα νά εξακριβώσω πόσο κόστισε τό ταξίδι τοῦ Δημ. Μηλιάκη στήν Ἀμερική. Τό κανονικό εισιτήριο περί τό 1910 κόστιζε περίπου 500 δραχμές. Σίγουρα στήν περίπτωση τοῦ Δημ. Μηλιάκη, μέ τά λαδώματα, θά κόστισε πολύ περισσότερο. Ἐπρεπε νά λαδωθοῦν ναυτιλιακοί πράκτορες, ἀξιωματικοί τοῦ πλοίου καθώς καί ὁ γιατρός πού θά ἔδινε πιστοποιητικό ὑγείας, γιατί συνήθως οἱ μετανάστες περνοῦσαν, προκαταβολικά, ἀπό ὑγειονομικό ἔλεγχο.

Τόσο στά ἀρχεῖα τοῦ Ἑλλίς Ἀϊλαντ τῆς Ἀμερικῆς ὅσο καί στό Ἰντερνέτ, στό ὁποῖο πέρασαν ἤδη τά στοιχεῖα τῶν μεταναστῶν, δέν ὑπάρχει ὄνομα Δημήτριος Μηλιάκης. Προφανῶς, ὄντας φυγόδικος, πέρασε μέ ψεύτικο ὄνομα.

Αὐτά τά χρόνια πάντως ἡ μετανάστευση στήν Ἀμερική ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἀπό τό 1880 ἕως τό 1914 μετανάστευσαν 291.452 Ἕλληνες ἐξ Ἑλλάδος. Οἱ ἐκτός Ἑλλάδος μετανάστες Ἕλληνες

(Βαλκάνια, Μικρασία κλπ.), γιά τό ἴδιο διάστημα, ἀνέρχονται σέ 370.074. Μέχρι τό 1921, μόνο ἀπό τήν Ἑλλάδα, μεταναστεύουν στήν Ἀμερική συνολικά 397.831. Βέβαια ὑπῆρξε κάποια παλιννόστηση, ἰδίως πρῖν καί κατά τούς Βαλκανικούς πολέμους. Βλ. Ἀλέξη Κιτρούφ «Ἡ υπερατλαντική μετανάστευση» στό ἔργο *Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, τόμ. Α1, σελ. 128, ἐπιμέλεια Χρ. Χατζηωσήφ, ἐκδ. Βιβλιόραμα, 1999.

• Σόροβιτς (καί τό γειτονικό Γκορνίτσοβο) εἶναι τό σημερινό Ἀμύνταιο. Στόν Α΄ Βαλκανικό πόλεμο, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1912, ἡ 5η μεραρχία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καθώς προσπαθοῦσε νά προχωρήσει πρὸς τό Μοναστήρι, ἔπαθε μεγάλη ζημιά ἀπό τμήμα τούρκικου πυροβολικοῦ-πολυβόλων, πού εἰσέδυσσε αἰφνιδιαστικά στίς γραμμές της. Ἡ μεραρχία σχεδόν διαλύθηκε καί ἀνασυντάχθηκε ἀργότερα. Βλ. Γιώργου Μαργαρίτη, «Οἱ

τό τελευταίο ζαρκάδι του Βελουχιού

πόλεμοι», στο *Ιστορία της Ελλάδος τόν 20ο αιώνα, οι άπαρχές, επιμέλεια Χρ. Χατζηιωσήφ, έκδ. Βιβλιόραμα.*

- Στο Μπουϊλκες της Γιουγκοσλαβίας, στο όποιο άρχισε νά οργανώνεται στρατόπεδο ήδη μετά τή Βάρκιζα συγκεντρώθηκαν περί τούς 8.000 άντάρτες, καπεταναίοι, πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, υπεύθυνοι άποκρύψεως όπλισμού κλπ. Οί άντάρτες αυτοί πέρασαν προοδευτικά στίς μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού. Πλούσιες οί άφηγήσεις σχετικά μέ τό στρατόπεδο αυτό, ιδιαίτερα γιά τή σκληρότητα τών συνθηκών ζωής, πειθαρχίας και έγκύμνασης, στήν όποία υποβλήθηκαν οί άντάρτες από τήν κομματική ήγεσία (υπεύθ. Ι. Ίωαννίδης) και γιά έκτροπα πού έφτασαν μέχρι τό φόνο πολλών. Διέθετε τυπογραφείο και δικό του «νόμισμα».

- Ο στρατηγός Μάρκος Βαφειάδης βρέθηκε στήν περιοχή Βελουχιού και Άγράφων μέ τό Γενικό Άρχηγείο τών άνταρτών τήν άνοιξη του 1947. Γιά μερικές μέρες έδρα του άρχηγείου ήταν τό άπροσπέλαστο δάσος «Δρομουτσάρα», δυό ώρες δρόμο από τό Νεχώρι. Τό δάσος αυτό και τεράστιες άλλες δασικές εκτάσεις στά περίξ κάηκαν ολοσχερώς τό 1996.

- Οί «άνταρτόπληκτοι» του Έμφυλιου Πολέμου, στήν πραγματικότητα «στρατόπληκτοι», άνέρχονται σέ 700.000 μέ 800.000 κατοίκους τών όρεινών και ήμιορεινών περιοχών, πού μέ τή βία υποχρεώθηκαν νά μετοικήσουν στά περίξ τών πόλεων, τό 1947-48. Βλ. Άγγελου Έλεφάντη, «1947, Άνταρτόπληκτοι, 1947: μία μέρα», περιοδικό Άρχειοτάξι, Ίούνιος 2000.